BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník IX. **Číslo 2.** **Jún 2011**

Do pomyselnej galérie významných rodákov z Banskej Bystrice hodláme zavesiť ďalší portrét. Je označený menom Anton Szmolen (5.9.1856–2.3.1939), bývalý c. a k. dvorný osobný sluha I. tr. na odpočinku. A zároveň autor pútavého, miestami úsmevného životopisu na 113 rukopisných stranách.

BANSKOBYSTRIČAN, KTORÝ OBSLUHOVAL CISÁRA FRANTIŠKA JOZEFA I.

Pochádzal zo schudobnenej meštiansko-remeselníckej rodiny. Rodičia sa síce prisťahovali do Banskej Bystrice roku 1835 zo Žiliny, ale obaja pochádzali z Dolného Kubína. Matka, Terézia mala pôvod v „dobrej radlinskovskej famílii". Otec, Imrich pracoval ako kováčsky majster. Szmolenovci bývali na dnes už asanovanej ulici Františka Rákocziho č. d. 147, ktorá po r. 1918 bola premenovaná na Radvanskú, pričom aj dom dostal nové číslo - 18.

Pokračovanie na strane 6.

PREKVAPUJÚCE NÁLEZY PRI BUDOVANÍ SEVERNÉHO OBCHVATU

Väčšina Banskobystričanov zrejme asi pozná rok prvej písomnej zmienky o meste (1255). V žiadnom prípade však nemôžeme hovoriť, že v tomto roku Banská Bystrica vznikla. V tom čase dedine Bystrica kráľ Belo IV. udelil mestské práva. Skúmanie obdobia Bystrice pred r. 1255 je výsadnou oblasťou archeológie, teda vedy skúmajúcej doklady o živote človeka a o jeho činnosti od najstarších dôb, nachádzajúce sa v zemi, na jej povrchu alebo pod vodou.

SLOVANSKÍ PREDCHODCOVIA BYSTRIČANOV

Už v roku 1995 sa pri archeologickom výskume v dvorovom trakte domu č. p. 3 na Námestí SNP archeologičke M. Mácelovej podarilo v hĺbke vyše jedného metra nájsť slovanskú keramiku z 10. storočia (Mácelová 1997, s.129). Boli to prvé nálezy slovanskej keramiky z územia Banskej Bystrice. Vtedy doktorka Mácelová poukázala na nutnosť ďalšieho archeologického výskumu, ktorý by pomohol presnejšie lokalizovať najstaršie bystrické osídlenie. To sa hľadá predovšetkým v zadných častiach parciel prebiehajúcich od Námestia SNP a Dolnej ulice smerom k Hronu. Dnes tadiaľ prechádza ulica J. Cikkera a Kuzmányho ulice. Paradoxne najvýznamnejší doklad o slovanskom osídlení neprišiel z tohto priestoru.

Pokračovanie na strane 34.

Pred 250 rokmi spustošil Banskú Bystricu

NAJNIČIVEJŠÍ POŽIAR V HISTÓRII MESTA

Veľký požiar, ktorý v roku 1761 zničil takmer celú Banskú Bystricu, vyvolal sústrasť celej vtedajšej Európy. V knižke Jána Jakuba Adamiho vydanej v roku 1761 je uvedená nielen veľkolepá kázeň tohto evanjelického duchovného pastiera, ktorú predniesol 9. augusta 1761, ale aj jeho autentické svedectvo o tomto strašnom požiari.

Oheň vznikol v noci z 3. na 4. augusta hneď po polnoci, asi štvrť hodiny od mesta v cisársko-kráľovskom Hámri, ktorý hneď zachvátil aj blízko stojacu tesársku dielňu.

Od mnohých týždňov nepršal dážď, všetko bolo vysušené, stodoly a šopy boli po väčšinou dokončenej žatve naplnené zbožím a potravou. K tomu pristúpil tuhý vietor od severu, ktorý vial cez celú noc na mesto, a ohnivé hlavne a iskry, ba samý plameň hnal a valil pred sebou ako prudký potok.

Hneď z počiatku rozdelil sa plameň na dve ramená. Z jednej strany pochytil domy ležiace pri Hámri a blízko Striebornej brány v záhradách vystavené majere. Z druhej strany rozptýlil sa oheň po celej ulici predmestia pred Lazovnou bránou. Všetko bolo v popol obrátené, zostal len evanjelický modlitebný dom, fara a škola, trochu ďalej bokom vystavený Vallovský majer, vyšný Špitálsky mlyn s humnom Mollerovským a s domom Seleckovským, avšak tiež boli trochu poškodené.

O druhej hodine ráno už vznikol oheň v Dolnej ulici, a to v Gundovskom dome, od hlavní prenesených silnou víchricou zo spomenutých, v samom plameni stojacich majerov. Sotva po pol hodine rozšíril sa plameň z Lazovného predmestia dnu do samotného mesta a zachvátil Lazovnú ulicu a domy okolo Farskej ulice, a tak hrôza a bieda bola všeobecná.

Vtom vietor k väčšiemu nešťastiu sa niečo pred treťou hodinou obrátil a začal duť od západu k východu. Tu nielen celá Dolná ulica a pri Kammerhofe položená strana Ringu s celým Jezuitským kláštorom, ale aj z druhej strany mohutná zvonica nad Zámockou bránou, a tak aj samý zámok so svojimi chrámami, stavaniami a s vežou hlavného kostola skoro naraz boli v plameni. Onedlho chytili sa ohňom a boli v popol obrátené Hronská ulica a Nová ulica, ležiace blízko Jezuitského kolégia, a z druhej strany od zámku hore vyššie sa tiahnuca Horná ulica. Keď sa vietor zas obrátil od severu, hneď zapálil Hronské predmestie, ktoré za krátky čas bolo obrátené v pusté zhorenisko, ba aj vysoké horné lesy, ležiace za Hronom dobrú polhodinu, sa zapálili. Ešte pozostávala druhá strana Ringu, na ktorej stál Cisársky dom s mestskou väznicou, ale keď na jej meďou prikrytej veži odbilo 5 hodín, aj tam sa oheň vznietil, ktorý pochytil pozostalé domy na Ringu a za niekoľko minút strávil ich až do holých múrov.

Pokračovanie na strane 2.

Pred 250 rokmi spustošil Banskú Bystricu

NAJNIČIVEJŠÍ POŽIAR V HISTÓRII MESTA

Pokračovanie zo strany 1.

Obyvatelia precitnuvší z prvého sna od veľkého strachu nevedeli čo si počať, lebo keď z jednej strany hľadali rady a pomoci, z druhej strany ukázala sa bieda nová. Nič im nezostávalo, než zachraňovať seba a svojich najbližších. Väčšina ľudí bežala na blízke lúky a polia a žalostne sa pozerali, ako sa ich i cudzie domy zapaľujú, horia a v popol sa obracajú. Tí, ktorí sa spoliehali na svoje dobre murované domy s mocnými klenbami a z nich sa vzdialiť nechceli, vydali sa veľkému nebezpečenstvu. Tu mnohí zahynuli udusení, spálení alebo zarútení. Žiadne pivnice neboli bezpečné, dym vetrom zrazený a prudká pálčivosť ohňa všade prenikli. Aj tí, čo k ratovaniu a k vyslobodeniu niektorej čiastky svojho majetku ostali v domoch, zostali síce s veľkou biedou nažive, ale upadli potom do nebezpečných chorôb, zapáleniu pľúc, bolestí hlavy a očí, mnohí chorobám podľahli a len niektorí prišli po dlhej chorobe k prvotnému zdraviu.

Hmotná škoda vzrástla na dva milióny zlatých. Boli to vtedy ohromné peniaze, zámok, ktorý dotiaľ bol ozdobou mesta, ležal so svojimi drahými stavaniami, baštami a múrmi v najbiednejšom spustošení. V zámku nachádzal sa tzv. nemecký mestský kostol, stavaný v roku 1255 v gotickom slohu, neskôr koncom XV. storočia dvomi bohatými občanmi Königsbergom a Glocknitzerom obnovený a rozšírený, nad sanktuáriom meďou draho prikrytý a vnútri okrášlený majstrovskými ozdobami. Ku kostolu bola pristavaná vysoká veža. Tento nemecký kostol nachodil sa v tak žalostnom vyplienení, keď v ňom oheň zvonku i zdnu nepochopiteľným spôsobom všetko pohltil, že okrem očadených, zadymených, popadaných múrov a stien zvonku nič nebolo vidno. A dnu pozdĺž celej šírky a výšky tej svätyne vysoký oltár tesaný z cédrového dreva a majstrovsky ozdobený, tabernákulum na spôsob vežičky až ku klenbe vyvýšené a vytesané z púheho kameňa s mnohými hlavnými stĺpmi, obrazmi a prelamovanými ozdobami, nádherne zvučiaci a nákladne zostrojený organ o 22 mutáciách, bočné oltáre, kazateľnica, stolice, čalúny a celá ozdoba chrámu, všetko to ležalo v rumoch a popole. Nič z toho nezostalo, čo by bolo hodné nejakej ceny. Z peknej monštrancie s príslušenstvom našlo sa sotva štvrť kila striebra. Veľký kamenný chór pre 300 osôb, úplne sa zrútil. Len vzácne, perlami a drahokamami vysádzané kňazské rúcha sa podarilo zachrániť zo sakristie a zostali na pamiatku s kaplnkou Svätej Barbory. Mestský dom vedľa nemeckého kostola prehorel až do poradnej siene. Vo vedľajšej miestnosti, ktorá bola archívom mesta, vzbĺkol pozostalý skrytý oheň na štvrtý deň po nešťastí, ktorý by bol všetky staré spisy strávil, keby neboli bývali hneď prenesené do iného domu. Vysoká zvonica nad zámockou bránou zostala úplne pustá. Obrovský zvon Generál a len o málo menšie zvony Mediál a Špeciál i ostatné malé zvony spolu s mestskými bijúcimi hodinami úplne sa roztopili. Z pozostalej ich hmoty veľa chybelo, lebo v prudkom ohni zhorela a sa strávila. V okolí zámockom nachodila sa zbrojnica, v ktorej bolo 7 diel a iné vojenské nástroje, a rozličné miestnosti a prízemné byty, v ktorých bývali turnerovia, trubači, drabanti a strážni. Toto tiež bolo požiarom všetko zničené.

Takéto nešťastie zasiahlo aj iné obecné mestské stavby. Slovenské a nemecké kostoly blízo Hornej brány, zvané K duchu svätému, zvonku i zvnútra sa celkom spopolnili. Kostol Svätej Alžbety pri Dolnej bráne, zvaný Špitálsky kostol, nákladne obnovený pred niekoľkými rokmi, stratil strechy a vežičky i bijúce hodiny. Poniže Dolnej brány vystavený Špitálsky mlyn, majúci 5 kameňov so všetkým drevom na žľaboch i kolesách vo vode zhorel. Zhorela aj nemocnica zariadená pre 24 osôb.

K najväčším a najkrajším stavbám patrilo Jezuitské kolégium, so svojim okolím rozprestierajúce sa od Ringu až ku Hronskej bráne. Na ňom nielen celý krov a vo dvore vystavené stajne a iné stavania strávil oheň, ale aj mnohé veľké a malé izby boli vnivoč obrátené. Zvlášť refektórium zostalo tak spustošené, že v ňom nezostal žiaden obraz, žiadne okno, žiadna skriňa, žiadna stolová súprava, žiadny príbor alebo podobné, ba ani to vydláždenie nezostalo. Mnoho sto meríc obilia a ovsa s inou prihotovenou potrebou bolo v popol obrátené. Pekný kapitulský kostol však horko-ťažko zostal ochránený a tu a tam sa vyskytujúci plameň bol včas uhasený, hoci pálčivosť ohňa bola tak veľká, že cínové píšťaly na novom organe sa roztopili.

Obzvlášť veľká škoda stihla Komorský dom (Kammerhof), ktorý stratil nielen všetok krov, ale aj veľký pivovar, stajne a maštale. Tu sa nachodiaca stavba k topeniu banského loja, kde sa z neho nachádzalo na 200 centov, bola veľkou potravou ohňa, ktorý tam náramne užieral. Niekoľko baníckych povrazov, z ktorých každý stál viac ako 190 zlatých, s inými haviarskymi a hospodárskymi potrebami a nástrojmi zhoreli úplne. Ak k tomu pridáme iné budovy patriace banskej komore, ako Cisársky dom na prostrednom námestí – Ringu, v ktorom prebývali vyšší úradníci Komory, veľký Medený hámor pred Lazovnou bránou so svojimi piatimi taviacimi pecami a s dvoma k vydávaniu slúžiacimi hámrami, blízo pri tom ležiaci Železný hámor s veľkým skladom medi, tesársku dielňu a okolo stojace domy šafára, kováčov a iných robotníkov a okrem toho 5 domov spálených pred Hronskou bránou, ľahko môžeme posúdiť, aký veľký podiel bral v tomto obecnom nešťastí banský erár.

Ďalšie značné škody, ktoré v tých strašných hodinách mesto utrpelo, boli: Mestský dom pri Jezuitskom kolégiu, v ktorom archív zostal bez škody, lebo našťastie niektoré jeho staré klenby toho roku boli opravené. Vážnica mesta s novou, roku 1746 meďou draho prikrytou vežou, na ktorej sa nachádzali mestské hodiny odbíjajúce celé hodiny i štvrte, obšírny veľký farský dom so svojimi mnohými miestnosťami, tesárska dielňa a nemecká škola, tzv. fiškálsky dom, v ktorom býval najvyšší vojenský komisár, sklad dreva, kde toho bolo nahromadené veľké množstvo, čiastka šarhovne, von z mesta zas spoločný železný hámor a strelnica za Hronom. K tomu pripočítať sa môžu obhorené mestské múry a ich ochodze prikryté strechou a 16 spustošených bášt.

Veľmi veľa domov zhorelo až do základov. Oheň prenikol aj do dobre opatrených pivníc a miestností. Čo sa v nich nachádzalo domového nádobia, náčinia, striebra alebo zlata, ozdôb, perál, hodín, nádob medených, mosadzných, cínových, železných, ďalej kníh, písomností, šiat, obchodníckeho tovaru, remeselných nástrojov, hospodárskych potrieb, živnosti slúžiacej potravy a iné také prípravy, a čo všetko vzišlo navnivoč, nedalo sa vôbec ohodnotiť. Obilie väčšinou už dopratané a uložené v stodolách, mnoho sto vozov sena, veľa dobytka a hydiny, mnohé v meste i predmestí ležiace kvetinové, zeleninové a kapustné záhrady a štepnice so svojím ovocím stali sa potravou ohňa.

Tu nielen majitelia domov, ale aj vyše 400 iných obyvateľov hrozne veľa trpelo, mnohí z nich prišli o celé svoje imanie a v najväčšej chudobe a nedostatku so svojimi domácimi svoj údel niesli so slzami a svoj chlieb museli hľadať pred cudzími dvermi. Ukrutnosť tohto požiarneho uragánu dáva sa znať nielen z vylíčenej škody, z toho tak rýchleho vyplienenia celého mesta, z hroznej pálčivosti, ktorá aj ten prach a kamenie na uliciach uchytila, takže sotva kto mohol na dosť širokom Ringu pod holým nebom obstáť, ale zvlášť z nešťastia, ktoré tak mnohých obyvateľov zahubilo alebo zranilo. Požiaru padlo za obeť 127 osôb, ktoré boli udusené, spálené alebo zarútené a ktoré bolo treba pochovať rýchle, bez všetkých pohrebných obradov. Pochovaní boli po 4 – 5 v jednej truhle, lebo hroby nemohli byť tak rýchle vykopávané, ako boli prinášaní mŕtvi.

Zo 414 budov mesta zostalo nepoškodených len 109 budov.

Zhorelo: Komorské stavby		2
Jezuitský kláštor		1
Bašty okolo mestského múru		16
Súkromné domy	– na Ringu	32
	– v Hornej ulici	45
	– v Hronskej ulici	31
	– v Hronskom predmestí	30
	– v Dolnej ulici	55
	– v Hornej Striebornej ulici	1
	– v Lazovnej a Farskej ulici	40
	– v Lazovnom predmestí	32
Spolu:		305 budov

Ale ani tých 109 domov nezostalo plameňom absolútne nedotknutých, lebo pre blízkosť nebezpečenstva boli tiež porušené na strechách a krovoch. Týchto bolo v Hornej a Dolnej Striebornej ulici 36, na Dolnom predmestí 51 a na Hornom predmestí 22.

Veľkej bedlivosti a námahe bolo ďakovať, že celkom intaktne, v predošlom stave zostali nedotknuté Cisársko-kráľovská strieborná a medená šmelciarska huta, horná a dolná uhliareň s pri nich ležiacimi príbytkami a stavaniami a s veľkým skladom dreva.

Július Burkovský

PREKVAPUJÚCE NÁLEZY PRI BUDOVANÍ SEVERNÉHO OBCHVATU

Pokračovanie zo strany 1.

Asi málokto predpokladal, že pri budovaní severného obchvatu Banskej Bystrice v Senici (pod bývalou cementárňou) v roku 2009 dospejú archeológovia k jednému z najzaujímavejších a najneočakávanejších archeologických nálezov za posledné roky v okolí Banskej Bystrice. Pred začiatkom zemných prác sa na základe rozhodnutia Krajského pamiatkového úradu v Banskej Bystrici uskutočnil zisťovací archeologický prieskum.

V miestach, kde stavbou preteká Selčiansky potok, sa archeológom podarilo zistiť koncentráciu keramiky a časti do zeme zahĺbených objektov. V mieste výskytu archeologických nálezov bol preto uskutočnený plošný archeologický výskum. Tím pod vedením mladých archeológov. J. Beljaka a A. Bistákovej z Archeologického ústavu SAV v Nitre čakal unikátny nález. Na ploche 40 x 25 m, nachádzajúcej sa na pravom brehu Selčianskeho potoka, odkryli časť osady, datovanej na základe keramiky do 8. až 10.storočia.

Na to, že táto lokalita bola osídlená už dávno predtým, poukazujú aj ojedinelé nálezy pravekej keramiky. Počas výskumu bolo preskúmaných 29 zahĺbených sídliskových objektov z obdobia stredoveku. Ako obydlia zrejme slúžili nadzemné alebo mierne do terénu zahĺbené stavby, konštrukciu ktorých niesli koly zapustené do zeme (obrázok - zdroj:http://www.arup.cas.cz/cz/y/files/zahady_roztockeho_udoli/Obr_2.jpg).

Okrem toho sa na lokalite našli aj jamy slúžiace ako zásobné resp. odpadové. Vo výplni archeologických objektov sa našli najmä fragmenty keramických nádob a mazanice. Na nedostatok kvalitnej hrnčiarskej hliny poukazuje materiál, z ktorého bola keramika vyrobená. Keramika je vyhotovená z hliny s prímesou piesku a malých kamienkov. Zdobená je pre toto obdobie typickým ornamentom v motíve viacnásobných vlnoviek, vodorovných a zvislých línii jednoduchých i násobných rýh.

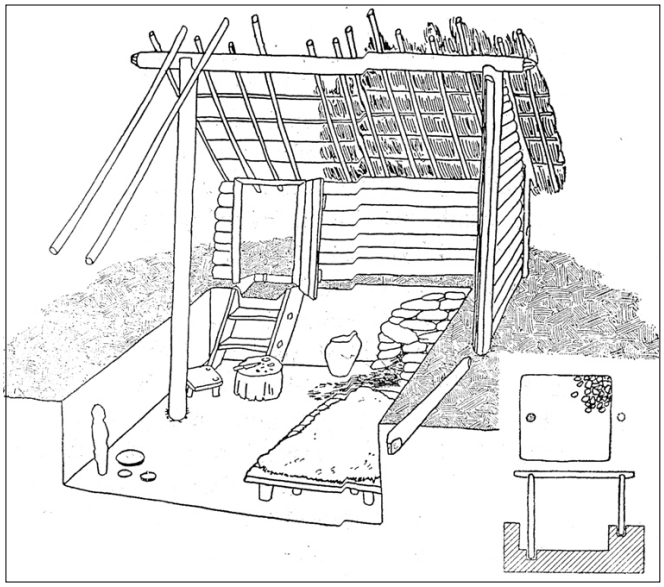

Rekonštrukcia slovanského príbytku z 9. - 10. storočia.

Použitie praslenu.

Železiarske pece z raného stredoveku -rekonštrukcia.

Na skutočnosť, že niektoré stavby na sídlisku zanikli požiarom, poukazuje mazanica. Pôvodne tvorila ílovitý izolačný výmaz stien drevených stavieb. V prípade požiaru sa tento výmaz vypálil do červena, pričom sa v ňom zachovali odtlačky prútia alebo guľatiny zo stien stavieb. Zastúpené sú aj hlinené prasleny, slúžiace na namotávanie priadze, fragmenty železných predmetov a ojedinele aj struska, ktorá by mohla byť dokladom spracovania železa (obrázok - zdroj: http://www.rheinhit.de/eisenweg/Eisenofen/05050001.JPG). Práve spracovanie rúd bolo asi tým pravým dôvodom, prečo sa ľudia usadzovali v tomto kraji už od najstarších dôb.

Okrem týchto nálezov získali archeológovia aj kosti zvierat. Na základe ich štúdia bude možné určiť, aké druhy zvierat Slovania v tejto osade chovali, prípadne lovili, v akom veku zvieratá zabíjali, akými chorobami trpela zver. Z jednotlivých objektov sa odobrali aj vzorky zeminy. Z nej bude po preplavení v špeciálnych sitách možné získať uhlíky, semená rastlín. Z nich bude možné určiť, aké druhy drevín rástli v okolí osady, aké plodiny sa v tom čase pestovali. Územie, v ktorom sa lokalita nachádza, je silne podmáčané. To sa prejavilo na jeseň 2009, keď bola celá plocha osady zaliata vodou. Práve spodná voda mohla byť dôvodom, prečo ľudia niekedy v 10. storočí osadu opustili.

Nová lokalita v Senici doplnila sieť slovanských sídlisk, zakladaných na terasách Hrona od 7. stor. v priestore od Zvolena až po Slovenskú Ľupču. Medzi ne patrila aj osada Bystrica, spomínaná v roku 1255. Vtedy už mala za sebou zrejme takmer 300 ročnú existenciu a radí sa medzi miesta s najdlhším kontinuálnym stredovekým osídlením na Slovensku.

Martin Kvietok

BANSKOBYSTRICKÁ MINCOVŇA – PODNIK ZAHALENÝ TAJOMSTVOM

Kremnickú mincovňu pozná asi každý, ale málokto vie, že aj v Banskej Bystrici sa razili mince. Bolo to v pohnutých rokoch, keď Uhorsko ohrozovala Osmanská ríša a Ferdinand I. Habsburský sa snažil ochrániť si svoj uhorský trón.

Nič nemôže byť úplne jednoduché a priamočiare. Síce vieme, že v meste mincovňa bola, ale veľa informácii o nej nemáme. Čo sa dá predpokladať? V tomto čase sú nájomcami Kremnickej mincovne Thurzovci, ktorí vlastnia bane v Banskej Bystrici a jej okolí. Je pravdepodobné, že práve oni mali „na svedomí" ich razbu.

Mincovňa vznikla pravdepodobne okolo roku 1521. Známych je niekoľko denárových razieb určených pre bežný obeh. Na minciach je značka „N" alebo „N s ľaliou", ktoré sú pripisované práve Banskej Bystrici. Druhá značka je sporná, pravdepodobne patrila Fuggerovcom, ktorí boli spoločníci Thurzovcov. Obe sú datované rokom 1530. Dokedy mincovňa existovala, nevieme, ale je pravdepodobné, že jej činnosť po tomto roku rýchlo skončila, pretože Ferdinandovi I. Habsburskému sa postupne podarilo v menovej politike spraviť poriadok. Otázne je aj to, kde bola mincovňa. Muselo to byť miesto bezpečné, kde sa mohlo robiť so striebrom. Pravdepodobne to bolo sídlo banskej komory na námestí.

Mince sa v Banskej Bystrici vyrábali aj neskôr. Nejde v pravom slova zmysle o mince, ale o platobné banské znaky alebo známky, ktoré boli určené pre baníkov namiesto riadnej meny. Niektoré z týchto známok sa dostali aj do normálneho obehu. Razené boli okolo roku 1695, mali zložitejšiu značku a ich výroba bola pravdepodobne situovaná v Medenom hámri, kde sa vyrábali aj polotovary pre Kremnickú mincovňu.

Viete o tejto záhade viac? Napíšte nám!

Richard R. Senček

NAJSTARŠÍ VODOVOD V BANSKEJ BYSTRICI

Spočiatku si občania Banskej Bystrice zabezpečovali pitnú a úžitkovú vodu zo studní, ktoré sa nachádzali vo dvoroch alebo aj v pivniciach jednotlivých budov. Jedna takáto studňa sa nachádza aj v hradnom areáli. V snahe o zabezpečenie dostatočného množstva čerstvej a nezávadnej vody sa neskôr pristúpilo k budovaniu vodovodov.

Predstavu o najstaršom vodovode v Banskej Bystrici si v súčasnosti môžeme vytvoriť už len na základe historických informácií, ktoré sú obsiahnuté v diele Emila Jurkoviča Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Vodovod v Banskej Bystrici sa spomína už začiatkom 16. storočia, avšak presný dátum vybudovania vodovodnej siete nie je známy. Dá sa predpokladať, že vodovod zaviedli najprv len do domov v jadre starého mesta a až neskôr ho rozšírili aj do domov v priľahlých uliciach.

Za najstarší vodovod sa považuje „sásovský akvadukt", ktorý už v roku 1506 rekonštruovali, čo vyplýva z účtovnej knihy v uvedenom roku, keď mestské predstavenstvo minulo na vodu zo Sásovej 32 zlatých 40 denárov. V súvislosti s týmto akvaduktom sa aj v r. 1521 minulo 55 denárov, a to za účelom vylepšenia jám na hnanie vody. V r. 1536 požiadali o zavedenie vodovodu obyvatelia Hronskej (dnes Kapitulskej) ulice. V r. 1555 sa mestská rada dohodla s vtedajším významným vodohospodárskym odborníkom Krištofom Abertshauserom, ktorého zamestnával aj panovnícky dvor, na vybudovaní vodovodnej vetvy medzi Sásovou a Kostiviarskou. Na túto stavbu v r. 1555 mesto vynaložilo náklady vo výške 990 zlatých 42 denárov a v nasledujúcom roku ďalších 240 zlatých 99 denárov. Abertshauserova odmena z toho činila rovných 100 zlatých. V mestskej účtovnej knihe sa v r. 1555 o tejto stavbe osobitne zmieňuje aj samotný richtár takto:

„Zaznamenať, akým spôsobom a koľko ja Krištof Schwab, toho času mestský richtár v Banskej Bystrici, po porade a na základe povolenia celej rady a aj celého mesta, nevyhýbajúc sa nutnosti, som požadoval na stavbu nového vodovodu medzi Sásovou a Kostiviarskou, čo dokazuje aj riadne spísaný list. Pre už spomínaný vodovod a aj aby sa dnu do mesta voda priviedla, bude treba skaly lámať, piesok a kamene voziť, murárov, majstrov, nádenníkov, pracovníkov, drvičov skál, tesárov, odpaľovačov a spolu všetko príslušenstvo, pohotovosť a potreby od 7. septembra až do 21. decembra vyplatiť ako nasleduje..." (už zmienená konečná suma bola v tom roku 990 zlatých 42 denárov).

Touto vetvou vodovodu bolo možné uspokojiť najmä požiadavky obyvateľov Lazovnej a Striebornej ulice. Neskôr získali vodovodnú prípojku dva domy na komorskom majetku, ktorý bol ale napájaný z osobitnej vetvy, privádzajúcej vynikajúcu vodu z Hronského vrchu (Urpín). Najvýdatnejším zdrojom bol však sásovský vodovod, ktorým napájali aj hradnú priekopu po každom vypustení a vyčistení.

Vodovodná sieť sa stále rozširovala a nové pramene pripájali, aby sa pokryla požadovaná spotreba. V r. 1558 na hlavný vodovod pripojili pramene vo Vlčej doline (Wolfsgrund) s nákladom 92 zlatých 68 a pol denára. Koncom 16. storočia už boli všetky mestské ulice zásobené vodou z vodovodnej siete. Potom záležalo len na majiteľoch jednotlivých domov, aby privedenú vodu zaviedli do svojich usadlostí. Uprednostňovaní boli tí, čo disponovali pivovarníckym právom. Nadobudnutie tejto výsady (Wasserrecht) však bolo mestskou radou regulované. Na získanie povolenia bolo potrebné zložiť do mestskej pokladnice 10 – 25 zlatých a splniť ďalšie podmienky. V mnohých prípadoch mestská rada žiadosť bez zdôvodnenia zamietla, hlavným dôvodom však bola predpokladaná vysoká spotreba vody zo strany žiadateľa. Povolenie bolo vždy zaznamenané v mestskej zápisnici.

V r. 1575 si aj komora začala nárokovať na väčšie množstvo vody, hlavne pre pivovar v Kammerhofe. Mestský vodovod túto požiadavku nemohol pokryť, a preto si komora dala zaviesť do Kammerhofu prameň z Urpína. Mesto s tým súhlasilo iba pod podmienkou, že si komora nebude uplatňovať žiadne práva na tento vrch. V tom čase už bol sásovský vodovod vo veľmi zlom stave, na mnohých miestach sa prepadol, na iných zas ostal otvorený a voda sa stávala nekvalitnou, na čo si sťažovali najmä obyvatelia Hornej ulice. Na opravu takmer 1700 siah dlhej vodovodnej vetvy bolo potrebné 600 – 700 zlatých, ktoré však neboli k dispozícii, a preto sa mestská rada obrátila na arcivojvodu Ernesta so žiadosťou o podporu. V žiadosti odôvodňujú, že obidve komorské budovy (Kammerhof a Oberhaus) spotrebúvajú skoro tretinu vody privádzanej do mesta a ani raz neprispeli na rekonštrukciu vodovodu. Rada žiadala arcivojvodu, aby zo zásob medi vyčlenil 25 q, ktoré po speňažení môžu čiastočne pokryť náklady na obnovu vodovodu. Komora požiadavke vyhovela až v r. 1582 a poukázala mestu 200 zlatých s výhradou, že komorské domy budú bohato zásobené vodou a táto nikdy nebude prerušená bez vedomia komorského predstaveného. Takisto aj od Michala Reichenbergera, nájomcu v mediarskom podniku, bolo prijatých 200 zlatých, ktoré kráľovské veličenstvo nariadilo zaplatiť za privedenie vodovodu z Rudlovej.

Časté boli ponosy občanov na znečistenie vody najmä zo sásovského vodovodu. Všetky nedostatky sa mestská rada snažila odstrániť, lebo si dobre uvedomovala, že len zdravotne nezávadnou vodou možno predchádzať mnohým epidémiám.

Estetické cítenie mestská rada preukázala tým, že v r. 1633 nechala kamenárovi Tomášovi Wolfovi za 500 zlatých vyhotoviť veľkorysejší hlavný vodojem s mosadznou sochou uprostred nádrže na Hlavnom námestí. Vo vedľajších uliciach bolo 9 drevených nádrží, ktoré chceli od r. 1822 postupne nahradiť kamennými, ale boli pridrahé a od zámeru sa upustilo.

Celá vodovodná sieť pozostávala z drevených rúr zo smrekovca (červený smrek) a len od začiatku 19. storočia sa tieto začali nahrádzať kovovým potrubím. V mestskej rade sa táto otázka nastolila prvýkrát v r. 1823. Kovové potrubie bolo však pridrahé a každoročne sa mohlo vymeniť len 15 – 20 siah potrubia. Údržba potrubia nazývaného Wasserkunst alebo Kunst bola zabezpečená prísnymi štatútmi, ktorých dodržiavanie po zverejnení mešťanom kontroloval mestský tesár (Kunstmeister alebo Wassermann). Stav vodovodnej sústavy občas kontrolovala aj osobitná komisia.

Súbežne s vodovodom alebo ešte skôr bola vybudovaná mestská kanalizácia. Nikde totiž nie je zmienka o potrebe nových kanálov, len o opravách alebo o prispôsobení trasovania jestvujúcej kanalizácie. Existenciu niekoľkých vetví kanalizácie potvrdzovali aj správy komorských komisií, ktoré občas súrili jej vyčistenie, rovnako ako aj samotní obyvatelia. Náklady za čistenie kanalizácie znášali majitelia príslušných domov. Kontrolu kanalizácie občas uskutočňovala samotná mestská rada prostredníctvom osobitnej komisie, ktorá o výsledkoch kontroly vždy podávala správu.

Katarína Burkovská

ŤAŽBA HG RÚD A VÝROBA KOVOVEJ ORTUTI V OBLASTI MALACHOVSKEJ DOLINY

MESTO ŽIVÉHO STRIEBRA

II. časť

ŤAŽBA ORTUŤOVÝCH RÚD

Spôsoby dobývania ortuťových rúd v Malachovskej doline (podobne ako i na iných bansky ťažených lokalitách) možno nahrubo rozdeliť na dobývanie povrchové a dobývanie hlbinné.

Banícke nástroje: želiezka, jednorohý čakan, graca a motyka, používané v oblasti Malachovskej doliny.

Medzi najstaršie spôsoby získavania úžitkového rudného minerálu z povrchu patrí ryžovanie. V predmetnom území zatiaľ nepoznáme miesta, kde by sa cinabarit ryžoval, avšak niektoré novotvary na lokalite Dolná skala sú svojou morfológiou i charakterom materiálu veľmi podobné ryžovníckym kopčekom (ktoré sú známe najmä z lokalít, kde sa ryžovalo zlato). Na základe tohto možno uvažovať o tomto spôsobe získavania cinabaritu v širšom priestore okolo prameňa Grófov obed, relevantne to však zatiaľ nemožno potvrdiť.

Ďalším spôsobom ťažby z/na povrchu, ktorú často používali starí baníci (ďalej starci), je robenie dobývok (tento spôsob sa uplatnil hlavne na Nemeckom vrchu a Fišiarke). Dobývka predstavuje niečo ako lom malých rozmerov, pričom starci na jeho založenie využívali vhodné prírodné podmienky (široký východ zrudnenia na povrch, vhodný sklon svahu) a záležalo na ich vytrvalosti a na štedrosti prírody, ako hlboko/ďaleko sa do svahu zahryzli. Táto metóda však hraničí už s hlbinnou ťažbou, ako je to vidieť napr. vo Veľkej dobývke pod Nemeckým vrchom, kde sú na jej dne dobre viditeľné stopy po šachticiach, resp. šachtách (pingy lievikovitého tvaru so strmými svahmi). V oblasti Nemeckého vrchu sú banské diela (dobývky) označované aj ako cipkové jamy.

Hlbinný spôsob dobývania absolútne prevládal na lokalitách Jasovo, Krpcová a Pri Jazere (aj novodobé lokality Trávny Ždiar a Veľká Studňa). V miestach, kde bol sklon svahu dostatočne strmý, sa ruda ťažila štôlňami (horizontálne banské dielo), v plytších svahoch alebo na prieskumné účely sa používali šachtice (pingy), resp. šachty (vertikálne banské diela) a úpadnice (diagonálne banské diela).

V štôlňach (na ložisku Pri jazere ?) sa údajne nachádzali odkaliská, v ktorých sa usadzovala čistá ortuť (Mazúrek, 1963., Bacsó et al., 1978., Koděra et al., 1989 – 1990). Pred zavedením pušného prachu do banskej prevádzky (prvýkrát použitý v Banskej Štiavnici vo februári 1627, v oblasti Malachova zavedený pravdepodobne krátko na to) sa banské diela razili ručne pomocou želiezka, resp. dláta a kladiva. V mäkších horninách sa používal jednorohý alebo dvojrohý čakan, motyka, graca aj lopata. Pri práci pomocou kladiva a želiezka bola vyberaná predovšetkým bohatá rudná výplň a minimálne množstvo okolnej, chudobne mineralizovanej horniny. Väčšina banských chodieb z tohto obdobia bola preto úzka a nízka (tzv. kresanice).

Charakter a vzhľad pomôcok baníka z obdobia pred zavedením pušného prachu bol stáročia nezmenený a s týmito pomôckami bol ročný postup na čelbe asi len 8 – 10 m v závislosti od tvrdosti horniny. Vzhľadom na tvrdosť, resp. poddajnosť horniny, v oblasti Malachovskej doliny to lokálne mohlo byť o niečo viac.

(Pokračovanie o výrobe ortuti ďalšom čísle.)

Štefan Ferenc

NAJSTARŠIA HODNOVERNÁ PÍSOMNÁ ZMIENKA O SKUBÍNE Z R. 1526

Skubín je bývalá samostatná dedina, ktorá sa vyvinula na historickom chotári Radvane a v r. 1966 sa stala súčasťou mesta Banská Bystrica. Pátranie po stredovekej minulosti tejto dediny je zahmlené rúškom tajomstva, respektíve nedostatkom písomných prameňov, ktoré by osvetlili vznik tejto dediny na chotárnom území šľachtického rodu Radvanských z Radvane. Dejinám Skubína sa nevenovala osobitná pozornosť. Zo zachovaných historických písomných prameňov však môžeme vyvodzovať spojenie stredovekých dejín dedín Skubína a Podlavíc.

Dedina Podlavice patrí medzi najstaršie dediny písomne doložené v tejto oblasti. Vyvinula sa na hranici chotárov Radvane a Banskej Bystrice, pri potoku Štiavnica (súčasný Tajovský potok) a na ceste vedúcej zo Zvolenského hradu cez Radvaň do Turca pravdepodobne už v období 13. stor. Prvá nepriama zmienka o Podlaviciach ako majetku Radvanských by mohla pochádzať už z r. 1316, kedy Bykov, vnuk Raduna, vtrhol so svojou družinou do domu Tomáša Radvanského v dedine Radvaň a vyplienil ich, potom odišiel do druhej Tomášovej dediny (secundam villam), ktorú tiež spustošil. Dedina tu nie je pomenovaná svojim názvom, pravdepodobne mohlo ísť práve o Podlavice, ale do úvahy by mohla pripadať aj dedina Kráľová.

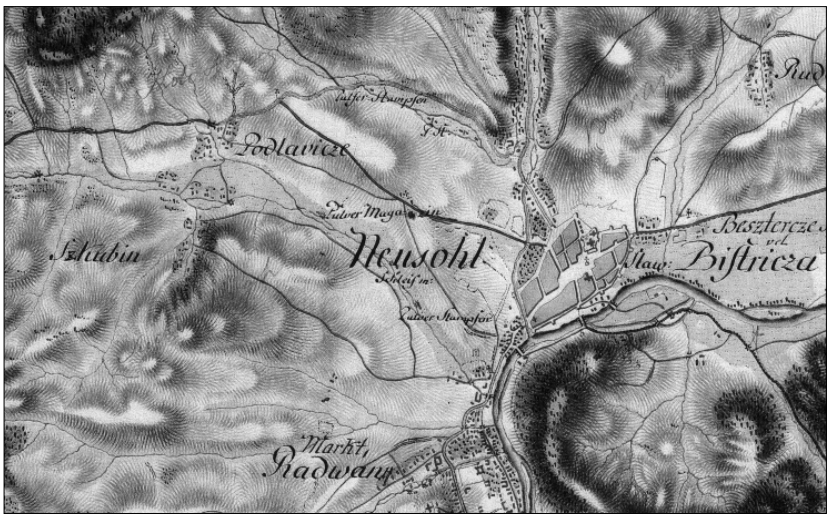

Intravilán dedín Skubína a Podlavíc na mape vojenského mapovania z konca 18. storočia.

Prvú písomnú zmienku s názvom dediny Podlavice máme doloženú v r. 1368 ako Podlawycha. V tejto dobe prebiehal spor o túto dedinu medzi Dionýzom Radvanským a mestom Banská Bystrica. Spory o túto dedinu medzi Radvanskými a mestom Banská Bystrica prebiehali naďalej. V r. 1404 sa tak muselo pristúpiť k vymedzeniu chotárnych hraníc v tejto oblasti, kedy dedina Podlavice bola potvrdená ako vlastníctvo a dedičný majetok Jána Radvanského. Vec sa vtedy dostala pred samotného uhorského panovníka Žigmunda, ktorý na jej vyriešenie povolal biskupa z Vácu. Rozhraničovacia komisia určila vtedy nasledovnú hranicu. „Hranica sa začínala pri vtoku Udurny (Radvanský potok) do Hrona, pokračovala tokom Udurnej smerom k turčianskej ceste až po prameň jedného potôčika vlievajúceho sa do Udurnej (tento potôčik jestvoval ešte v druhej polovici 20. stor.), odtiaľto sa obrátila na sever smerom na vrch, kde po jeho úbočí viedla popri lese k navŕšenej hraničnej medzi, kde sa obrátila na sever na turčiansku cestu, po ktorej smerovala do Podlavíc k potoku Štiavnička, kde medzi potok a cestu navŕšili ďalšiu hraničnú medzu.“

Vymedzenie dokazuje, že Podlavice tak boli aj v tejto dobe majetkom Radvanských a ležali v radvanskom chotári. Na druhej strane potoka Štiavnička však existovala dedina aj na území chotára Banskej Bystrice už minimálne v druhej polovici 14. stor., pre ktorú sa používal názov Olersdorf – Oliverova dedina alebo Horná dedina (Obersdorf), ale tiež názov Podlavice. Pre vývoj v tejto oblasti je dôležité 15. – 16. stor. Vtedy sa najprv ako s vlastníkom dediny Podlavice stretávame s banskobystrickým mešťanom Štefanom Jungom. Štefan Jung, richtár Banskej Bystrice, dal v r. 1454 do zálohu svoje obce Podlavice (Olersdorf ader Podlawicz) a Majer (Meyrhoff) Stankovi Vilhelmovičovi za to, že si od neho požičal 300 fl. na prevádzku baní. V r. 1466 však už predal Podlavice (Podlavitz) ako súčasť karlovského domu budínskemu mešťanovi Jánovi Ernstovi a kráľovskému komorníkovi Jánovi Túzovi de Lak. V r. 1469 došlo pravdepodobne k rozrastaniu dediny Podlavice, pretože v písomných prameňoch sa na území mesta uvádzajú vo vlastníctve Jána Ernsta Horné Podlavice a Dolné Podlavice (Pedlawycz Superior, Pedlawycz Inferior). Tieto Podlavice sa stali načas vlastníctvom Thurzovcov a Fuggerovcov, kým neprešli v r. 1546 do vlastníctva banskej komory, v ktorom ostali až do polovice 19. stor., kedy sa sformovali v samostatnú obec so svojou samosprávou.

V tejto súvislosti však vystupuje otázka, kde sa nachádzala dedina Skubín a kedy sa vyvinula, keď písomné pramene spomínajú aj na strane banskobystrickej, aj na strane radvanskej len dedinu (resp. dediny) Podlavice. Čiastočné nepriame vysvetlenie podávajú písomné pramene zo začiatku 16. stor. V r. 1516 dali do zálohu mestu Banská Bystrica svoju časť majetku nachádzajúcu sa v Podlaviciach a dva poddanské pozemky v Malachove Baltazár a Peter Radvanský. V r. 1536 požičalo mesto Banská Bystrica Petrovi Radvanskému 50 zlatých, v r. 1538 ďalších 50 zlatých a v r. 1542 40 zlatých. Ten na zabezpečenie týchto pôžičiek poskytol mestu svojich 4 poddaných zo Skubína, ktorí vtedy platili ročnú daň 5 zlatých a 5 denárov.

Preto neprekvapí, že v tomto období sa s najstaršou hodnovernou zmienkou o Skubíne stretávame práve v účtovnej knihe mesta Banská Bystrica z r. 1526. V knihe sa popri dedinách Sásová (Sanct Anthony), Rudlová, Svätý Jakub, Nemce, Kynceľová (ležiacich na území mesta a platiacich mestu dane) a dvoch veľkých majeroch – Kyseľovskom a na Banoši, stretávame aj s dedinami Skubínom a Malachovom, ktoré tiež odvádzali dane v tejto dobe mestu Banská Bystrica. Práve rok 1526 patrí medzi najstaršie priame doklady o existencii dediny Skubín. Zaujímavé je, že nepochádza z archívu rodu Radvanských, ale z archívu mesta Banská Bystrica. Archív rodu Radvanských však poskytuje zaujímavé doklady pri dedení majetkov na radvanskom chotári, kde dlho ešte do 17. stor. ako dedičná vystupuje dedina Podlavice a až po tomto období je v listinách tento názov dediny nahradený pomenovaním Skubín.

V prvej polovici 18. stor. sa vyskyto-vali v Skubíne nasledovné priezviská obyvateľov: Bula, Krahulecz, Harman, Szolevajcz, Zur, Chmelko, Neczpal, Szonka, Kapuszta, Vargova, Temesy, Gyuró, Arnyics, Kolar. V roku 1837 žilo v Skubíne spolu 391 obyvateľov (271 evanjelikov, 120 katolíkov), v Podlaviciach 631 obyvateľov (443 evanjelikov, 188 katolíkov).

Nakoniec v r. 1960 došlo k zlúčeniu týchto susedných obcí Skubín a Podlavice do obce pod názvom Laskomerské. Dňa 1. januára 1966 sa Podlavice a Skubín stali súčasťou mesta Banskej Bystrice ako jej mestské časti.

Vladimír Sklenka

Použitá literatúra:

ŠOKA Banská Bystrica, fond mesto Banská Bystrica
Maďarský krajinský archív Budapešť
JURKOVICH, Emil (preklad I. Nagy): Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, 2005.
MATULAY, Ctibor: Mesto Banská Bystrica I – katalóg administratívnych a súdnych písomností, 1980.
MALINIAK, Pavol: Osídlenie od 13. storočia do konca stredoveku. IN: Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia (ed.: Oto Tomeček), 2009.

UŽ SME NA FACEBOOKU

Aj keď sa venujeme hlavne histórii, neznamená to, že nekráčame s dobou. Už aj Bystrický permon nájdete na sociálnej sieti Facebook. Prinášame tam pravidelne zaujímavosti z okolia Banskej Bystrice, záhady a tajomstvá, informujeme o pripravovaných podujatiach a predovšetkým informujeme o tom, čo pripravujeme do budúcich čísel nášho časopisu. Už dnes tu nájdete viac než niekoľko desiatok samostatných príspevkov z minulosti, ale aj nedávnej súčasnosti.

Pripravili sme pre vás množstvo obrázkov, ktoré ste v našom časopise zvyčajne neviedeli, pretože sa nám sem nezmestili. Takto vám môžeme ukázať podstatne viac.

Zatiaľ len skúšame, čo prinesú pre nás moderné technológie. Aby sme boli čo najlepší, potrebujeme vašu spoluúčasť. Každý podnet je cenný. Pýtajte sa, komentujte, navrhujte. Tešíme sa na vašu spoluprácu a nezabudnite, že Bystrický permon je tu pre vás aj na sociálnej sieti Facebook.

Richard R. Senček

STARÉ NOWINY LITERNÍHO UMĚNÍ

V minulosti naši ľudia, ktorí chceli dosiahnuť vyššie vzdelanie, museli za ním odísť do zahraničia. U nás jednoducho neboli školy, ktoré by im ho dali. Častým cieľom bola univerzita v Jene. Študovali tu mnohí naši dejatelia. Okrem odborných poznatkov si osvojovali aj filozofické názory západného sveta, spôsoby vedeckej práce a popularizácie vedy. Pre nás je dôležité, že poznatky prinášali k nám a snažili sa ich preniesť do života.

Možnože myšlienka založiť učenú spoločnosť vznikla už v Jene a možno, že až tu u nás po návrate. V každom prípade v r. 1785 založil Ondej Plachý v Banskej Bystrici učenú spoločnosť Societas slavica. Okrem Ondreja Plachého sa na jej založení podieľali aj Ján Hrdlička, Juraj Ribay, Michal Semian a ďalší. Učená spoločnosť sa samozrejme snažila svoje odborné dišputy aj popularizovať, a tak v rovnakom roku uzrelo svetlo sveta aj prvé číslo Starých nowin literního umění.

Časopis vo svojej dobe predstavoval novú a u nás priekopnícku formu popularizácie vedy. Po Prešpurských novinách je to druhý vedecko-popularizačný časopis písaný v slovenskej reči. Ovplyvnený bol najmä francúzskymi encyklopedistami, ale to je celkom pochopiteľné. V tom čase to bol pokrokový myšlienkový prúd a aj Nové stariny, ako Staré nowiny literního umění prezývali, pomohli k jeho šíreniu v strednej Európe.

Noviny sa venovali širokému okruhov problémov, boli tu uverejňované historické príspevky, filozofické, zemepisné, národopisné, ale aj mravoučné a hospodárske. Z tohto náčrtu by sa mohlo zdať, že boli určené najmä strednej vrstve, ale to nebola pravda. Noviny sa rovnakou mierou zameriavali aj na meštianstvo a osvetu chudobných. Bohužiaľ, svoje predsavzatia nenaplnili.

Noviny vychádzali od mája 1785 a zanikli na začiatku r. 1786 pravdepodobne z finančných dôvodov. Množstvo stálych predplatiteľov neprekročilo číslo 60, a to ani s pomocou Prešburských novín, ktoré Starým nowinám pomáhali hlavne s distribúciou, ale redakcie medzi sebou úzko spolupracovali aj v iných oblastiach. O tom, že hlavným dôvodom boli financie, nasvedčuje záverečný článok Prohlášení, v ktorom Ondrej Plachý kritizuje a vyzýva Slovákov k podpore časopisu a jednote národa. Nič nepomohlo a po roku časopis zanikol.

Jednotlivé vydania sa podávali z rúk do rúk a putovali po domoch. Veľa sa z nich nezachovalo, ale Ondrej Plachý vydal jednotlivé časti aj súborne v knižnom vydaní, ktoré sa nám do dnešných dní, našťastie, dochovalo. Názov začína: Spolusebrání rozličných spisu z všelikého umění historického.... Knižočka má 741 strán. Práve toto Spolusebrání vyvolalo polemiku medzi vedcami, či Staré nowiny boli naozaj časopisom, alebo nie. Dnes však už nikto nepochybuje, že boli. Noviny aj Spolusebrání vytlačili u banskobystrického kníhtlačiara Jána Jozefa Tumlera.

Prvý predchodca nášho Bystrického permona si zaslúži viac pozornosti. Už sme vám priniesli zaujímavý článok o prvej literárnej zmienke o Jánošíkovi a ďalšie pripravujeme. Dnes si aspoň niekoľkými vetami predstavme najvýznamnejších autorov. Zakladateľom a neúnavným organizátorom bol už spomínaný Ondrej Plachý. Bol obhajcom a propagátorom slovenskej reči, aj keď v jeho príspevkoch je cítiť jozefínsku dobu, keďže rovnako obhajoval aj potrebu reči nemeckej. Považuje sa aj za autora básne Věčnosť, zamýšľajúcej sa nad zákonitosťami vesmíru. V budúcnosti sa k nej vrátime.

Pravdepodobne najproduktívnejším prispievateľom (autorov mnohých príspevkov sa nepodarilo identifikovať) bol Ján Hrdlička. Vo svojich príspevkoch sa venuje predovšetkým obhajobe slovenskej reči a tiež sa venuje filozofii, náboženstvu a náboženskej tolerancii. Hrdlička je jedným z autorov, ktorí majú svoje príspevky podpísané, a tak sa dajú ľahko stotožniť. Venoval sa aj histórii a slovanským koreňom, ale jeho príspevky boli v tejto oblasti veľmi tendenčné.

Ďalším spolupracovníkom bol Augustín Doležal. Je autorom fantastickej poviedky Očarená veža, ale aj historickej úvahy Žid. Práve jemu bolo v minulosti pripisované autor-stvo príspevku Znamenitá kázeň jednoho kazatele za dnu hlawniho zbojníka Jánošíka, ale či je autorom alebo nie, dodnes nie je jednoznačné. Spomenieme ešte jedného prispievateľa – Michala Semiana. Patril nielen medzi plodných prispievateľov, ale aj spisovateľov. Venoval sa najmä teologickej problematike, ale napísal aj niekoľko historických diel.

Staré nowiny literního umění sú fascinujúcim dokladom vzdelanosti a vedeckej úrovne našich predkov. Banská Bystrica už v 18. storočí patrila k špičke vedeckej slovenskej kultúrnej obce. Časopis síce vychádzal iba jeden rok, ale zanechal nám veľmi cenné svedectvo o názoroch, vedeckých postojoch a myslení svojej doby. Mnohé myšlienky sú dnes už prekonané a nad štýlom a predstavami sa dnes môžeme aj pousmiať. Pred 226 rokmi v Banskej Bystrici začal vychádzať časopis, ktorý ovplyvnil myslenie a kultúrny vývoj Slovenského národa a kto vie, ako sa budú budúce generácie o ďalších 226 rokov pozerať na tie naše.

Richard R. Senček

JUBILEUM RADVANSKÉHO RODÁKA

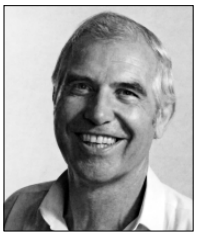

Herec, recitátor, organizátor kultúrneho života a vysokoškolský pedagóg Juraj Sarvaš sa 15. júla t.r. vo výbornej kondícii dožíva neuveriteľných 80 rokov.

Rodák z Radvane sa zapísal do sŕdc milovníkov poézie, divadla a národnej kultúry nespočetnými divadelnými a filmovými rolami, pôsobivými recitátorskými vystúpeniami, či pedagogickým zanietením na banskobystrickej Akadémii umení.

Svedectvo o svojom radvanskom detstve vydal aj prostredníctvom osobných spomienok v nedávno vydanej monografii Radvaň:

V Radvani som bol prvý raz okúzlený divadlom. Pamätám si akoby to bolo dnes. Sála nabitá. Bína osvetlená. „Hora – volá“ , „Tri vrecia zemiakov“, „Zostaň s nami Pane“. Prvé predstavenia, ktoré som tam videl. Tiež som nerozumel všetkému – veď to boli hry pre dospelých. Ale moja detská duša bola okúzlená touto atmosférou. Herci boli pre mňa hrdinovia. Ondro Play, krásna Ištvánová – mali na Dolnej Radvani trafiku, môj brat a režisér Hudec. Mám pred sebou obrazy z javiska. Pamätám si keď Ondrík Play, ktorý hral v „Hora – volá“ richtára, sugestívne povedal vetu: „Pán strážmajster, horára som zabil ja.“ Obecenstvo spontánne vzdychlo. Pamätám sa presne i na modlitbu starého otca, ktorého hral ako hosť Jožko Michalík z Bystrice, keď úplne vpredu javiska si kľaká a vraví „Zostaň s nami Pane, lebo sa už zvečerieva“…Obecenstvo si utieralo slzy. Bola to slávna hra Jozefa Korbačku, ktorou reagoval na udalosti po Viedenskej arbitráži, keď južné Slovensko zabrali Maďari. Ale videl som tu ako žiak aj Palárikove „Dobrodružstvo pri obžinkoch“. Takto kultúrne žila Radvaň v čase môjho detstva.

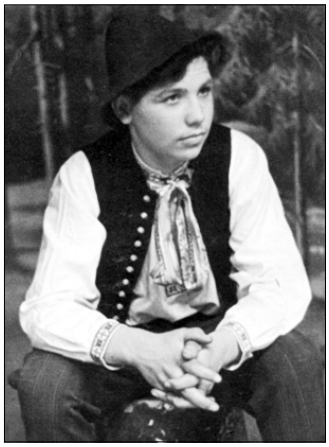

Ako pätnásťročný pastierik v náboženskej hre Dobrá paša. 1946

Za svoju aktívnu umeleckú a organizátorskú činnosť získal Juraj Sarvaš nejedno ocenenie, medzi inými aj Cenu primátora mesta Banská Bystrica. Zaslúžil si ju svojou oddanosťou rodisku, do ktorého sa po rokoch v Bratislave vrátil, aby pomohol pri zrode novej hereckej generácie na tunajšej Akadémii umení.

Želáme jubilantovi ešte veľa zdravia, osobnej pohody a potrebnej energie na všetko to, čo má v pláne pre „svojich“ priaznivcov pripraviť!

Jana Borguľová

TOLIAROVÉ OBDOBIE NA ÚZEMÍ BANSKEJ BYSTRICE A BLÍZKEHO OKOLIA

Toliarovým obdobím v numizmatike nazývame éru, keď najdôležitejším platidlom peňažného obehu bola veľká strieborná minca – toliar. Prvé mince tohto typu u nás boli vyrazené za vlády Vladislava II. (1490–1516), ale tieto mince boli skôr výnimkou, než štandardným platidlom. Preto sa začiatok toliarovej éry ohraničuje r. 1526, čo je rok nástupu Habsburgovcov na uhorský trón. Toliarová éra končí v r. 1892, keď je ako zákonné platidlo v Uhorsku uzákonená koruna.

Od r. 1470 sa po sérii hospodárskych a menových reforiem stabilizuje vnútorná menová situácia a nastáva až pol storočia trvajúca menová stabilita. Tá končí v r. 1520, keď panovník Ľudovít II. (1516– 1526) zaviedol reformy, ktorých cieľom bolo získanie financií na vojenské ťaženie proti Osmanskej ríši. Opätovne sa znížila kvalita mincí a naše trhy zaplavili cudzie mince, najmä poľské. Ich obeh bol zakázaný, ale opäť sa povolil. Paradoxne práve táto komplikovaná a nepriaznivá situácia z pohľadu mincovníctva bola pre Banskú Bystricu jednou z najzaujímavejších v celej histórii. Po r. 1521 sa produkovalo veľké množstvo inflačných mincí. Na území Slovenska vznikali nové mincovne a jedna z nich bola aj v Banskej Bystrici.

Vladislav II. toliar 1499 averz - reverz.

Vráťme sa späť na začiatok toliarovej éry. Krajina sa po moháčskej bitke nachádzala v hospodárskom a politickom rozvrate, ohrozovaná silným osmanským impériom. Ferdinand I. (1526 –1674), ktorý získal uhorskú korunu, sotva ovládal tretinu krajiny. Banská Bystrica však patrila do tohto územia. Nad zvyškom mala vládu Osmanská ríša alebo jej poplatný Ján Zápoľský (1526–1540), ktorý ovládal predovšetkým Sedmohradsko. Mince razili nielen obaja králi, ale aj mnohí feudáli. Predovšetkým v oblastiach, ktoré neovládal Ferdinand I., boli razené mince menej hodnotné, ale dobré to nebolo ani vo zvyšku krajiny. Uhorské platidlá okrem zlatých mincí boli v cudzine prijímané len za nižšiu cenu. Približne do polovice 16. storočia sa situáciu Habsburgovcom postupne podarilo zvládnuť.

Vladislav II. toliar 1506 averz - reverz.

Situácia v peňažnom obehu bola komplikovaná a konsolidovať ju mala aj veľká strieborná minca – toliar. Panovník mal eminentný záujem na razbe takejto mince, ale stretol sa s odporom stavov. Veľká minca bola výhodná pre panovníka, ťažiarov a obchodníkov, ale nie pre bežných ľudí a tých feudálov, ktorí nemali priamy prístup k týmto zdrojom. V našom meste a v ostatných banských mestách tak došlo k paradoxnej situácii, ktorá vysvetľuje, prečo bol toliar odmietaný. Zisk z mincovania sa použil na financovanie vojska, okrem toho musela mincovňa vyplatiť ťažiarov za dodaný kov. To robila kvalitnými veľkými striebornými mincami, ale ťažiari, aby ušetrili, ich vymenili za menej kvalitné mince, začiatkom 17. storočia predovšetkým poľské, ktorými vyplatili robotníkov a ostatných partnerov. Rozdiel v hodnote bol čistý zisk uložený v kvalitnej minci. A preto sa banské mestá v čase ich „zlatého ťažobného veku" stali bránami pre nekvalitné mince. Banská Bystrica patrila k tým najväčším.

Situácia išla tak ďaleko, že bohatí ťažiari začali vyrábať tzv. banské znaky, teda medené mince, ktoré však neboli platné v klasickom obehu, ale dali sa vymeniť za tovar len v určitých obchodoch, zvyčajne patriacim tomu istému majiteľovi bane. Baník dostal len časť svojej mzdy v riadnej mene. Toto opatrenie pre ľudí bolo značne nevýhodné, pretože tovar, ktorý sa dal nakúpiť za znaky, bol zvyčajne drahší a navyše sortiment bol dosť obmedzený.

Časté sociálne nepokoje a zložitá vnútropolitická situácia mala vplyv aj na menový vývoj. Vo svete sa postupne do popredia dostával menový systém, ktorý nebol založený na obsahu drahého kovu v platidle. To umožnilo nástup štátoviek a bankoviek, prípadne iných platidiel, ktoré boli drahým kovom kryté. Tu toliarová éra skončila a nastúpila koruna. Ale nič sa nezmenilo zo dňa na deň, aj keď korunová mena bola zavedená v r. 1892. Z toliarovej doby sa napríklad naďalej používala počtová jednotka zlatý - maďarsky forint, ktorý predstavoval (počas korunovej meny) hodnotu 2 koruny, predtým jeden strieborný florén.

Nová mena priniesla aj niekoľko zmien v obehu. Predovšetkým už bolo bezpredmetné hľadať odchýlky v peňažnom obehu. V Banskej Bystrici bol presne taký istý, ako kdekoľvek v Uhorsku. Platili tie isté peniaze, ich pomer bol rovnaký, nemenný, veľmi podobný tomu, ako je to aj dnes. Jediná zásadná zmena nastala pre archeológov a historikov. Už nebol dôvod schovávať peniaze na dlhú dobu pre ich hodnotu, a preto nálezy z korunového obdobia sú len náhodné. To sa nevzťahuje na éru toliarovú. Čo je pochopiteľné, práve z tejto doby sa nám zachovalo najviac nálezov. Z nich vyberáme niekoľko príkladov:

V r. 1961 sa pri oprave kaštieľa v Radvani našiel neznámy počet mincí, zostalo z nich 26. Boli medzi nimi kremnické denáre a oboly Mateja II. (1608–1619) a Gabriela Bethlena (protikráľ) a ďalej kutnohorská česká minca Rudolfa (1576–1608) z r. 1587. Poklad bol zakopaný najskôr po r. 1629. Zaujímavejší je nález z r. 1966, keď sa na sídlisku Družby pri stavebných prácach našlo v malom zvone 129 mincí. Zachovalo sa ich 123. Poklad bol zakopaný po r. 1707. Z uhorských razieb sa tu nachádzali mince od Ferdinanda I. (1526–1564) až po Františka II. Rákócziho. Tento nález môže poslúžiť pre ilustráciu, aké cudzie mince sa v Banskej Bystrici v tomto čase nachádzali. Boli to hlavne české razby, ďalej sliezske a salzburské. Pri geologickom prieskume na Mlynnej ulici sa našlo 49 mincí, z toho 41 bolo uhorských a 8 sedmohradských. Zaujímavosťou bolo, že poklad neležal vcelku, ale v štyroch kôpkach po 10 až 13 kusov. Do zeme sa dostal po r. 1816. Ďalším nálezom, v ktorom sa nachádzajú aj cudzie mince, je poklad nájdený v r. 1967. Tu pri zemných prácach našiel Július Beňo neznámy počet mincí, z ktorých sa zachovalo 57 kusov. Okrem uhorských razieb to boli aj mince české, biskupstva olomouckého, poľské, pruské, rakúske a z mesta Gdaňsk.

Na záver ešte tri výnimočné nálezy. Ako prvý spomenieme poklad, ktorý je dodnes na svojom pôvodnom mieste. Bol objavený v r. 1993 vo veži farského kostola. Nachádza sa tam asi 100 ks obehových mincí od Žigmunda Luxemburského až po 20. storočie. Spolu s mincami sa našli aj archiválie, ktoré sa po preskúmaní a oprave veže vrátili späť. Medzi legendárne poklady patrí aj ten, ktorý sa našiel v r. 1967 pri prehlbovacích prácach v pivničných priestoroch na námestí SNP č. 23. Do zeme bol uložený začiatkom 18. storočia v koženom mešci. Zachovalo sa z neho 1400 mincí. Mince pochádzajú z Uhorska, Čiech, Sliezska a sliezskych kniežactiev, Rakúska, Štajerska a Tirolska. Za zmienku stojí aj nominálna skladba: 2 toliare, 15 poltoliarov a 1383 grošov. Na záver ešte jeden poklad z pohnutých dôb. V Môlči v októbri 1953 sa v malej jaskyni v hlinenej nádobe našlo 516 mincí, z ktorých sa zachovalo 483 kusov od Leopolda I. a desať a dvadsať poltury Františka II. Rákócziho, ktorých je 424 kusov, okrem týchto mincí tam boli aj tri banské znaky.

To bol len výber niektorých zaujímavejších nálezov. Je ich podstatne viac, než z predchádzajúcich období. Dokazuje to, že mesto sa rozvíjalo a časť jeho obyvateľstva bohatla. To umožnilo tezauráciu majetku v podobe zmincovaného drahého kovu. A zvýšený počet hromadných nálezov zvyčajne poukazuje na pohnuté doby, keď majetní obyvatelia chránili svoj majetok skrývaním mincí do zeme. Toliarovou dobou sa všetko skončilo. Nástupom papierových bankoviek sa úplne zmenil peňažný systém a schovávať mince už nemalo zmysel.

Richard R. Senček

Použitá literatúra: Hlinka, J. Krasková, Ľ. Novák, J. Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku 1968; Hlinka, J. Kolníková, E. Krasková, Ľ. Novák, J. Nálezy mincí na Slovensku III. 1978; Kolníková, E. Hunka, J. Nálezy mincí na Slovensku IV. 1994; Marco, J. Mincovní a mincistrovské značky na ražbách Habsburské monarchie 1519 – 1918. 1983.

ŠEFAN PILÁRIK

Pri cestách pod Poľanou naďabíme na rázovitú obec Očovú, ktorá je známa okrem iného ranogotickým rímskokatolíckym kostolom Všetkých svätých, vybudovanom po r. 1300. Jeho súčasťou je neskorogotický reliéf Smrti Panny Márie. Legenda hovorí, že ide o zmenšenú kópiu oltára vo Farskom kostole Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici, zničenom pri požiari mesta v r. 1761.

Aj najznámejší očovskí rodáci Štefan Pilárik a Matej Bel sú prepojení s Banskou Bystricou. Keďže o Matejovi Belovi už bola reč na stránkach nášho časopisu, zastavme sa pri prvom očovskom rodákovi.

Štefan Pilárik vstúpil do literatúry prekladmi nemeckej protestantskej teologickej literatúry a tiež ako zostavovateľ modlitieb Favus Distilana (1648). Ťažiskom jeho literárneho diela sú autobiografické práce, inšpirované osobnými zážitkami z tureckého zajatia a z obdobia náboženského prenasledovania. V epicko-reflexívnej básni *Sors Pilarikiana* vykreslil svoje osudy v dvojmesačnom tureckom zajatí, v ktorom ho Turci predali valašskému veliteľovi Vulkulimu, ako aj útek zo zajatia za pomoci valašského šľachtica Konstantina. Autor k básni Sors Pilarikiana pripojil báseň *Píseň o zemi Uhorské* a nábožensko-reflexívnu báseň *Rozjímaní*. V obidvoch básňach v zmysle náboženskej morálky vyzýval Pilárik k náprave sveta.

Do oblasti memoárovej literatúry patria jeho autobiografické diela *Currus Jehova mirabilis* (Podivuhodný voz boží, 1678) a *Turcico-tartarica crudelitas* (Turecko-tatárska ukrutnosť, 1684), napísaná pôvodne nemecky. Jej dokumentárna hodnota prevažuje nad hodnotou literárnou. Súborné dielo Pilárikových prác vyšlo v roku 1958 pod názvom Výber z diela.

Za zakladateľa pilárikovského rodu písomné pramene považujú Štefana Pilárika, brezniansketo rodáka a očovského evanjelického farára. Spolu s manželkou Annou (rod. Mazurkovou) mali štyroch synov – Štefana II., Jána I., Jeremiáša I. a Izaiáša I.

Štefan II. (1615 – 93) sa narodil v Očovej. Postupne študoval v Bardejove (1633 – 35) a v Banskej Bystrici (1636 – 39). V roku 1639 bol kantorom v Ilave a kaplánom v Očovej. V tom istom roku bol ordinovaný farárom v Dolnej Strehovej (1639 – 46). V kňazskom povolaní pokračoval v Spišskej Teplici (1646 – 48), vo Sv. Ondreji na Hôrke (1649 – 51). V rokoch 1651 – 52 vykonával funkciu dvorného kazateľa u G. Ilešháziho v Trenčíne, pričom býval v neďalekej Trenčianskej Turnej. Od roku 1652 sa vrátil ku kňazskému povolaniu v Beckove (1652 – 63) a Senici (1663 – 72), kde v roku 1663 padol do tureckého zajatia na dobu dvoch mesiacov. V tom istom čase sa počas náboženského prenasledovania skrýval vo Veľkých Levároch. V roku 1673 opustil Slovensko. Cez Vratislav a Žitavu prišiel ako evanjelický farár a. v. do hornolužickej exulantskej obce Neusalza, kde pôsobil až do svojej smrti.

Pri listovaní životopisu Š. Pilárika sa s ním stretávame v rokoch 1649 – 51 v obci Svätý Ondrej s prívlastkom Hôrka. Zistili sme, že tri obce na Slovensku si v ďalšom období nárokovali na Š. Pilárika. Preto sme sa vydali po jeho stopách a odhalili tajomstvo dvojročného pobytu v obci Svätý Ondrej.

Prvá Hôrka je dnes obec v okrese Poprad, ktorá vznikla spojením obcí Prímovce, Kišovce a Svätý Ondrej. V obci je kostol sv. Ondreja z 13. stor. Dokonca sú tu minerálne pramene ako v dnešnom Brusne. Obec Hôrka sa rozprestiera juhovýchodne od Popradu.

Vo vzťahu k minulosti samostatnej obce Ondrej nad Hronom (dnes miestna časť Brusna) možno uviesť, že časť krytých schodov, umožňujúcich vstup do miestneho kostola Svätého Ondreja, sa rovnako volá Hôrka. Možno práve táto skutočnosť zvádzala miestnych kronikárov k umiestneniu Š. Pilárika do tejto Pohronskej obce.

Nakoniec treba uviesť, že hľadaným miestom dvojročného pobytu Š. Pilárika bol Svätý Ondrej na Liptove. Obec leží severovýchodne od Liptovského Mikuláša neďaleko známej Pribyliny. Tu prežil spisovateľ ako evanjelický kňaz inkriminované dva roky.

Štefan Pilárik, spisovateľ v rode Pilárikovcov, označovaný ako druhý, mal svojich nasledovníkov. Štefan II. mal dcéru Annu a synov Štefana III., Jeremiáša II., Izaiáša II., Gabriela a Izaiáša Nicephora. Štefan III. (1644 – 1720) mal štyroch synov a tri dcéry. Štefan III. podobne ako jeho otec zomiera v Nemecku – v Rohrsdorfe. Štefan IV. (1647 – 1710) bol synom Izaiáša I. Na štúdiách vo Vittenbergu získal titul bakalára a na rozdiel od svojich predchodcov prežil život na Slovensku vo funkcii inšpektora, neskôr superintedenta evanjelickej cirkvi a. v. v Banskej Štiavnici, kde aj zomrel. Ján Slávik, historik evanjelickej cirkvi a.v., pozná aj Štefana V., syna spomínanej dcéry Anny, a Štefana VII., syna Izaiáša II., ktorí nedosiahli úroveň svojich predchodcov. Pilárikov rod sa poslednýkrát uvádza roku 1901.

Pri podrobnom sledovaní životopisu vnuka spisovateľa, tiež Štefana a uvádzaného ako Štefan IV. (1647 – 1710), sme zistili, že tento vo funkcii superintendenta evanjelickej cirkvi v roku 1708 vykonal vizitáciu kostola sv. Ondreja vo Svätom Ondreji nad Hronom. Takže jeden z Pilárikovcov predsa len pobudol, aj keď nie dva roky, ale niekoľko dní aj v mieste, kde sú kronikári hrdí na pobyt Štefana Pilárika.

Štefan Pilárik, v poradí druhý, bol najúspešnejším svojho rodu. Stal sa reprezentantom slovenskej barokovej memoárovej literatúry 17. storočia. Jeho dielo vzniklo v pohnutej dobe tureckých nájazdov, protihabsburských povstaní a neustálych náboženských súbojov, čo bolo hlavným dôvodom súboja slovenských obcí o jeho osobnosť.

Jozef Ďuriančik

DANIEL LEHOCKÝ

Pripomíname si našich skvelých ľudí, ktorí sa v našom meste zapísali do dejín, preslávili ho a my sme na nich patrične hrdí. Naše mesto dalo život, spočinutie alebo vzdelanie mnohým ďalším, ktorí sa potom slávne zapísali do dejín iných miest a obcí a my ako keby sme na nich zabudli. Dnes vám na stránkach Bystrického permonu predstavíme rodáka, ktorého životná cesta zaviedla nakoniec do Malej Čalomije, kde prežil 51 rokov.

Daniel Lehocký (v cirkevnej kronike obce uvádzaný ako Lehotzký) sa narodil 8. februára 1759 v Banskej Bystrici. Najprv sa učil vo svojom rodisku, potom osem rokov v Bratislave, poldruha roka v Debrecíne a opäť dva roky v Bratislave.

Pamätná tabuľa v Malej Čalomiji.

Za kňaza bol vysvätený 14. mája 1781 v Banskej Štiavnici. Po zložení kandidátskej skúšky odcestoval v roku 1782 do Jeny, kde strávil dva roky. Z Jeny bol v roku 1784 povolaný do evanjelickej cirkvi v Hornej Mičinej, kde pôsobil päť rokov a osem mesiacov. Odtiaľ odišiel do Malej Čalomije, kde pôsobil od 14. februára 1790 až do svojej smrti 19. júna 1841. Tu je aj pochovaný, no jeho hrob sa nezachoval. Zničili ho pri zemných prácach na starom cintoríne, pretože bol nepohodlný bývalému režimu.

O jeho živote veľa nevieme a nemáme ani jeho podobizeň napriek tomu, že bol autorom prvej kroniky cirkevného zboru v Malej Čalomiji. Tá sa nezachovala tak isto, ako aj jeho zbierka kníh. Pred niekoľkými rokmi predstavitelia totalitného režimu tieto vzácne knihy spálili. Zachovali sa len skromné zápisy v cirkevnej kronike obce a odtlačok pečate, ktorá sa v tomto období používala. Jeho najznámejším dielom je *Kniha o múdrom a kresťanskom vychovávaní dietok*, ktorej pôvodný názov znie Kniha o moudrém a Kresťanském Wychováwánj Djtek, k užitku wlasti swé milé Uherské sepsaná od Danyele Lehocký. Kniha je tlačená švabachom, písaná podľa vtedajšieho zvyku po česky, ale je v nej veľa slovakizmov. Napísal ju

BANSKOBYSTRIČAN, KTORÝ OBSLUHOVAL CISÁRA FRANTIŠKA JOZEFA I.

Pokračovanie zo strany 1.

Nachádzala sa medzi Huštákom a Radvaňou. V septembri roku 1864 tam vypukol ničivý požiar. V susedstve Szmolenovcov zahynula vtedy pani Rosina Štulcová so svojou dcérou. Tradovalo sa, že tento oheň, ktorý silný vietor preniesol aj na horu Urpín cez vetrom uchytené horiace šindle, bol založený úmyselne. Plamene vážne poškodili aj dom č. 147 s príslušenstvom. V tom čase bolo už malý Tonko polovičnou sirotou, lebo otec mu zomrel ešte r. 1861. Ničivý požiar priviedol pani Szmolenovú a jej 9-ročného syna na žobrácku palicu. Nad krivdy, ktoré na nich po živelnej pohrome dopustili susedovci, sa táto žena nevedela preniesť a tri roky po tragickej udalosti sa utrápila na smrť. Tonko tak úplne osirel.

Dlhá a tŕnistá bola cesta 11-ročnej siroty, potom puškárskeho učňa a tovariša k vzornému poddôstojníkovi z povolania – „zbrojmajstrovi" v hodnosti feldvébla. Vďaka svojej spoľahlivosti a oddanosti panovníkovi, ale aj vidine lepšieho výsluhového dôchodku to dotiahol „až" medzi služobníctvo na cisárskom dvore, kde pracoval do r. 1910. Roky odpočinku prišiel tráviť do svojho rodiska. Ako 78-ročný sa rozhodol zaznamenať vybrané udalosti z vlastného života: *„S pomocou Božou, čo mi v pamäti nechal odmalička doteraz, som, hoc aj nie s veľkou vôľou spísal a zanechávam, aby aj iní po mojej smrti sa na mňa rozpamätávali, ale spravodlivo a nie s posmechom."*

Prejavil sa pritom ako insitný, ale vcelku kultivovaný rozprávač, ktorý dokáže zaujať. Svojmu detstvu a ranej mladosti venuje asi jednu šestinu rozsahu z celého textu. Vyše polovicu si vyhradil pre opis vojenského života. Zvyšná časť, zhruba jedna tretina pripadá na vyrozprávanie svojho služobného postupu na panovníckom dvore.

Anton Szmolen v lokajskej livreji.

Jedno ráno počas ktorýchsi vojenských manévrov mal na starosti cisárove raňajky v poľných podmienkach aj s obsluhou. Mocnár sa ho vtedy opýtal po nemecky: Aký ste vy náš krajan? Odpoveď sčasti dvojjazyčne znela: Slovák z Banskej Bystrice. Reakcia Františka Jozefa sa dala očakávať: Vy ste teda Maďar, nie Slovák! Anton Szmolen si dovolil „spresniť": Von manchen etwas. (Z každého niečo).

Na jeho životných osudoch i smrti, pred ktorou spísal testament, sa až tragikomicky uplatnilo príslovie, že chudoba cti netratí.

Roku 1943, teda 4 roky po Szmolenovej smrti, odovzdala jedna z jeho vnučiek a zároveň univerzálna dedička Silvia Križajová celý rukopis novinárovi Gustávovi Zipserovi, ktorý istý čas býval v ich susedstve na Radvanskej ul. 13. Je dosť možné, že práve tento muž podnietil autora k napísaniu predmetných záznamov. Čo ak by sa im spoločne pošťastilo to, čo Eugenovi Ketterlovi, bývalému cisárovmu komorníkovi, resp. dedičom? Ten síce svoje pamäti pripravil do tlače, ale vyšli až posmrtne r. 1929 v nemeckom origináli a paralelne v českom i anglickom preklade. Podľa očakávania sa stali hotovým bestsellerom. Pravdepodobne spomínaný Gustáv Zipser ako publicista, orientovaný na maďarskú tlač vydávanú v tom čase na Slovensku i za Dunajom, umožnil Szmolenovi kriticky sa vyjadriť k uvedeným memoárom. Na stránkach novín Kassai Ujság tak vyšiel 31. marca 1929 článok s bombastickým polpalcovým titulkom: Toni Szmolen, hlavný sluha Františka Jozefa zvozil svojho lokajského kolegu, že v pamätiach píše o tom, o čom už dávno vrabce čvirikajú.

Na konci druhej svetovej vojny však Gustáv Zipser tragicky zahynul. Jeho syn Juraj opatroval Szmolenov životopis vyše šesť desaťročí. Nedávno sa rozhodol, že ho ponúkne do zbierok Stredoslovenského múzea ako dar. Vedenie tejto inštitúcie je mu za prejavenú láskavú veľkorysosť nesmierne povďačné.

Anton Szmolen bol až trinástym dieťaťom svojich rodičov. Podľa vlastného vyjadrenia mal mať osem potomkov. Treba spresniť, že z troch manželstiev. Prvá manželka Františka Pertot pochádzala z oblasti dnešného severovýchodného Talianska, ktoré vtedy bolo súčasťou habsburskej monarchie. Dodnes tam žije jedna ich pravnučka. Meno dámy, s ktorou sa oženil po druhýkrát, nepoznáme. Tretia sa volala Justína Galabradič. Napokon však zomrel ako vdovec.

Hoci nepatril medzi dejateľov z oblasti, vedy, umenia, kultúry, či politiky, predsa si pozornosť zaslúži. A to nielen od banskobystrickej, ale aj širšej verejnosti.

Marián Bovan

---

pravdepodobne v čase štúdií v Jene, predslov je totiž datovaný rokom 1784. Tlačou vyšla až v roku 1786.

V čom spočíva význam jeho diela? Už pred vyše 200 rokmi pochopil, čo mnohí dobre nechápu ani dnes, že budúcnosť národa sedí v školských laviciach. Vzdelanie patrí k najzákladnejším hodnotám každého národa – vzdelanie nie je dobrodením len pre jednotlivca, ale i pre pospolitosť, pre štát. Kto poškodzuje školu, likviduje budúcnosť vlastného národa. Vzdelanie nadobúda svoj pravý zmysel iba vtedy, ak je využívané v praxi, teda v službách všeobecného pokroku – či už spoločenského, alebo hospodárskeho. Hlásal zásadu spojenia teórie s praxou. Tiež pochopil, že ak má z dieťaťa vyrásť osobnosť, nemožno uňho rozvíjať len rozumovú, ale aj citovú a mravnú stránku jeho osobnosti.

Vo svojej práci sa podrobnejšie zaoberá otázkou voľby povolania, a preto aj my priblížime niektoré jeho myšlienky z tejto oblasti. Daniel Lehocký ukazuje, že dieťa má isté prirodzené práva i právo samo rozhodovať o svojom budúcom povolaní. Pravda, má ešte málo schopností, preto je potrebná pomoc aj rodiča a aj učiteľa, aby sa vyvážili prípadné jednostranné požiadavky nielen dieťaťa, ale aj rodiča. Rodičia nesmú siloumocou usilovať o to, aby sa zbavili odrastených dietok, najmä sa nemajú ponáhľať pri vydaji dcér. Aj potom, keď už majú deti preč z domu, majú k nim uchovávať nielen rodičovskú príchylnosť, ale aj starostlivosť o ich ďalšie osudy.

Kniha
o mládeži a Křesťanském
Wychowáwánj Dítek,
z vjstku
Daniele Lehocký
Předmluwa
Mnohowážnj a vpřímnj Hraňané!
W Prespurku

Úvod knihy Daniela Lehockého.

„Hovoril som, že hoci príroda toho práva rodičom a učiteľom samým nedala, aby dietky podľa svojej ľúbosti hneď k tomuto, hneď k onému stavu privätovali, lež predsa mohli by to do istej miery urobiť, keby len samé ľudské stavy a detský vek, v ktorom sa dietky k istému stavu oddeliť majú, lepšie posudzovali. Pretože, aby som pokračoval, toto nie je vždy možné, a keď sa dokonale má vykonať, je spojené s veľkou ťažkosťou bude teda najlepšie, ak pri voľbe stavov rodičia a učitelia si podržia svoje právo a dietkam tiež ich slobodu nechajú".

Pavel Antolov

SÚMESTIE ZVOLEN – BANSKÁ BYSTRICA – UTÓPIA ALEBO DÁVNE SNY?

V druhom čísle časopisu VATRA, orgánu národného frontu, z 20. apríla 1945 bol uverejnený článok Nový zástoj Banskej Bystrice architekta Gustáva Zemana, člena revolučného národného výboru a zároveň aj predsedu národného výboru Banskej Bystrice, v ktorom píše o našom meste nielen ako o perle Slovenska pre jej prírodné krásy, ale aj výstavnosť s vycibreným urbanistickým vkusom. Banská Bystrica sa stala po 20-ročnom trvaní ČSR aj dôležitým kultúrnym strediskom, hlavne školským, lebo nie nadarmo dostala názov slovenské Atény.

„A ak Bystrica mala v minulosti cez dlhé stáročia dobrých kultúrnych a komunálnych pracovníkov, v nedávnej minulosti dokázala, že má dobrých a rozhľadených národných pracovníkov, stopercentných vlastencov, ktorí zo slovenských Atén vedeli urobiť slovenskú Spartu. Padla teda i posledná, proti nášmu mestu tak často spomínaná námietka, že Bystrica je strediskom inonárodných a slovenskému národu a republike nežičiacich živlov. Dúfame preto, že za obete krivdy, násilia a utrpenia nášho ľudu – ľudu tohto kraja bude na Banskú Bystricu ako ohnisko národného protinemeckého povstania braný pri decentralizácii štátnej správy patričný zreteľ.“

Na tento článok reagoval v 11. čísle Hlasu ľudu 13. mája 1945 zvolenský rodák a banskobystrický obyvateľ Ing. Koloman Furdik, ktorý vo svojom článku širšie rozvádza aj možnosti zmeny strediska štátneho a národného života v geografickom strede Slovenska v mestách, resp. súmestí Zvolen – Banská Bystrica.

Uverejňujeme celý článok v pôvodnom znení, aby si čitateľ mohol urobiť predstavu, ako mohol vyzerať priestor medzi oboma mestami.

Eva Furdiková

Banská Bystrica – Zvolen

Nadväzujem na záverečné riadky článku arch. G. Zemana z 2. čísla „VATRY“, že Banská Bystrica má teraz už všetky podmienky a predpoklady, aby sa stala stredobodom štátneho a národného života Slovákov, a nadhadzujem azda smelú, ale rozhodne uskutočniteľnú myšlienku, aby sa týmto stredobodom stali mestá Banská Bystrica a Zvolen.

Prečo?

Mesto Zvolen, ako dávnejšia, ale i ako mladšia „popoluška“ si iste tiež zasluhuje, aby bralo valnú účasť na tvorení a pozdvihnutí štátneho a národného života Slovákov. Popri nepopierateľnom význame Banskej Bystrice treba aj vyzdvihnúť význam Zvolena. Hlavne to, že leží v stredobode komunikácií a ako také je predurčené, aby sa stalo strediskom obchodu. Po stránke výstavnosti má tiež skvelé možnosti. Jeho asi 700 metrov dlhé a priemerne 80 až 90 metrov široké námestie (na jednom konci so zámkom, na druhom konci s pohľadom na pohorie Krížnej). Zasluhuje si najlepších technikov a výtvarníkov, aby vybudovali z neho skvelé, obdivuhodné priestranstvo. Široká dolina Hrona za mestom až po Kováčovú, Hájniky a Rybáry dáva možnosť vytvorenia veľkého záhradného mesta v intenciách moderného urbanismu tak, aby každý mal možnosť obrábania pôdy, a nestratil kontakt s prírodou a sám bol zapojený do prvovýroby.

Je tu ešte veľa možností v ňom ešte skrytých, ktoré určujú jeho význam. Pritom spomínam na výrok z brestlitevskej konferencie z roku 1917, že silu a význam Ruska neurčuje len jeho momentálny stav, ale aj jeho v ňom skryté možnosti (viď i jeho terajšie obrovské obdivuhodné vypätie síl) a aplikujem tento výrok aj na Zvolen. A tiež citujem slová prvého prezidenta ČSR T. G. Masaryka, ktoré predniesol svojho času pri uvítaní vo Zvolene (a ktoré iste nepovedal len z vtipného slovenského hračkárstva), že Zvolen je akiste k veľkým úlohám zvolený.

A preto sa prihováram za myšlienku, aby sa za stredisko štátneho a národného života zvolili mestá Banská Bystrica a Zvolen. To by zodpovedalo aj decentralizačným snahám vládnej koncepcie a odstránilo by aj starú rivalitu medzi dvoma staroslávnymi mestami.

Vybudovaním modernej autostrády, použitím moderných dopravných prostriedkov by sa tieto dve mestá tak priblížili na 15 – 20 minút, že by mohli byť považované za jedno stredisko. A čo by sa dalo pohádkového vybudovať medzi týmito dvoma mestami, to treba aspoň v krátkosti naznačiť.

Regulovaním Hrona a odvodnením vlhkých čiastok doliny by sa celá dolina stala stavebným miestom. Na niektorých miestach by sa dali vybudovať rybníky, inde zasa parky. Zanedbané badínske hnedé uhlie by mohlo ohrievať sanatóriá, liečebné ústavy, ba i okolité štvrte. Zmodernizované kúpele Kováčová s množstvom horúcej liečivej vody v lete i v zime tisícom chorých by zaručili liečbu a umožnili by zriadenie zimného plaveckého stadia.

Treba sa zmieniť aj o tom, že prijatie tejto myšlienky by sa bolestne dotklo Bratislavy, ale netreba sa toho báť. Podľa môjho náhľadu nič by tak nemohlo sjednotiť Slovákov, ako budovanie svojho strediska „od gruntu“. Bratislava ako prístavné, priemyselné mesto, nestratilo by význam, ale skutočne dobré stredisko s mestami Banská Bystrica – Zvolen by poslúžilo celému národu slovenskému, a pohlo by ho k mimoriadnemu vypätiu síl. (Prípad Ankara v Turecku).

Preto vrele odporúčam aj NR, aby vážne uvažovala o myšlienke: zvolenie nového strediska štátneho a národného života Slovákov – aj pod týmto zorným uhlom.

Ing. Koloman Furdik

TIP NA PRECHÁDZKU: DVE ZAUJÍMAVÉ TIESŇAVY PRI BANSKEJ BYSTRICI

V rámci geologickej stavby severnej a severozápadnej časti banskobystrického okresu sú dominantné mohutné súbory mezozoických (druhohorných) karbonátových hornín (rôzne druhy vápencov, dolomity), ktoré sú charakteristické bohatým výskytom podzemných i povrchových krasových javov. Terén v uvedenej oblasti je morfologicky značne členitý, čo je zapríčinené pomerne rýchlym zarezávaním sa potokov do relatívne málo odolných (a miestami tektonicky porušených) karbonátových hornín (tzv. riečno-dolinový typ krasu).

Týmto spôsobom vznikajú typické tiesňavovité doliny, ktoré sú krajinársky veľmi atraktívne pre svoje romantické zákutia a divoký, často bizarný vzhľad. Okrem známych a turisticky navštevovaných tiesňav (Králická tiesňava, Bystrická dolina, Rakytov a i.) však tunajšie hory ukrývajú aj málo známe tiesňavy menšieho rozsahu, ktoré však z prírodného hľadiska predstavujú „perly“ medzi tiesňavami Starohorských vrchov.

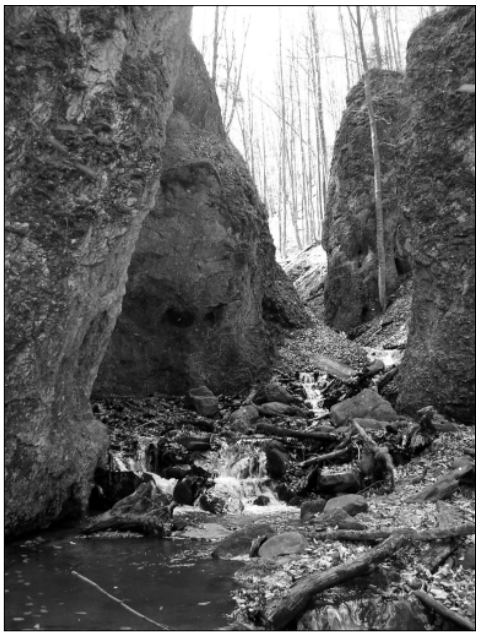

Divoká nádhera Hadej doliny.

Hadia dolina

Je to veľmi pekná, ale ťažko prístupná (aj priechodná) tiesňava v západnej vetve doliny Veľké Cenovo (odkiaľ je najlepší prístup) – Matanovej, asi 1800 m SV od Kordík. Je vytvorená v strednotriasových wettersteinských dolomitoch a dolomitových brekciách tektonickej jednotky hronika.

Tiesňava má dĺžku asi 200 m, šírku (pri dne) 3 – 8 m a výška stien dosahuje najviac 30 m. V jej hornej a spodnej časti sú časté krasové dutiny s rozmermi do 2 – 3 m, vznikajúce vzájomnou kombináciou korozívneho pôsobenia vody na tektonicky oslabené zóny horniny a výmrazovej činnosti. Steny zdobia estetické morfologické útvary – skalné veže. Tiesňava nie je sprístupnená žiadnym turistickým či náučným chodníkom.

Dolina Tajovského potoka

Predstavuje ďalšiu tiesňavu v krasových horninách, rozsahom významnejšiu ako Hadia dolina. Nachádza sa 600 – 800 m S a SZ od Králik a najlepší prístup do tiesňavy je z cesty Tajov – Králiky, od sútoku Farebného a Tajovského potoka.

Ide o približne 1600 m dlhý tiesňavovitý úsek doliny s troma čiastkovými kaňonmi (ich dĺžka je

BANSKOBYSTRICKÁ HVEZDÁREŇ sa začiatkom januára dožila významného jubilea

50 ROKOV ČINNOSTI

Aj vesmír si pripomenul jubileum hvezdárne na Vartovke, keď sa 4. januára v ranných hodinách uskutočnilo čiastočné zatmenie nášho Slnka. Práve v rovnakom čase, začiatkom januára 1961, vstúpila na pôdu nového kultúrneho zariadenia jeho prvá riaditeľka, v tom čase prom. fyzička Oľga Zibrínová.

Na podnet členov astronomického krúžku pri Dome osvety v Banskej Bystrici bol pre novú hvezdáreň vybratý objekt bývalej protitureckej veže na Vartovke, nachádzajúcej sa asi 200 metrov nad mestom. Prestavba sa uskutočnila v akcii „Z“, kupolu dodala na základe objednávky KNV Kovovýroba Valašské Meziříčí a ďalekohľad Coudé refraktor l50/2250 objednal Mestský národný výbor u firmy Zeiss v Nemecku. Montáž prístroja bola ukončená v apríli 1961 v období, kedy na obežnej dráhe okolo Zeme lietal prvý kozmonaut, Jurij Gagarin. Krátko na to, dňa 2. mája 1961 bolo nové astronomické zariadenie slávnostne odovzdané verejnosti.

Staršia fotografia Hvezdárene Na Vartovke.

Pracovné podmienky boli v objekte hvezdárne na začiatku činnosti pomerne ťažké. Riaditeľka Zibrínová pracovala v prvom období na polovičný úväzok a dochádzala denne do práce vlakom, alebo autom z Brezna. V pozorovacej veži okrem kupoly s ďalekohľadom, dreveného schodišťa a malej miestnosti pod kupolou neboli žiadne vhodné priestory pre administratívnu, ale aj odbornú prácu. Pre tento účel dostala hvezdáreň kancelársku miestnosť v dvornom trakte Mestského národného výboru. Pri výstupe na Vartovku používala motorku, prípadne tam vyšla pešo. V prvom období nebol do nového zariadenia ešte zavedený elektrický prúd a podobne iba po čase malo aj linkové telefonické spojenie.

Obvodná ľudová hvezdáreň, ako špecializované osvetové zariadenie bola zriadená Mestským národným výborom v Banskej Bystrici (uzneseniami č.48/1960-R-MsNV a č. 90/1960-R-MsNV). Krátko po otvorení, pridelil Stredoslovenský krajský národný výbor, odbor školstva a kultúry v Banskej Bystrici hvezdárni krajskú, odborne-metodickú pôsobnosť na území kraja. V priebehu obdobia činnosti prešla hvezdáreň pod riadenie Okresného národného výboru a l. januára l972 pod odbor kultúry Krajského národného výboru. Rovnako sa menil aj jej názov na Okresná, Oblastná, až Krajská hvezdáreň v Banskej Bystrici.

Postupne sa zvýšil aj počet pracovníkov hvezdárne. Od l. septembra 1961 mala už hvezdáreň dve pracovníčky na plný úväzok a ďalšieho pracovníka pribrala až v roku 1966. Neskôr sa počet zamestnancov zvýšil na šesť (hvezdáreň mala aj ekonomických a technických pracovníkov), najvyšší počet bol deväť.

Aj objekt hvezdárne sa rozširoval postupne celých dvadsať rokov. Najprv bol pri pozorovacej veži postavený drevený zrub. Murovanou prístavbou sa v roku 1969 napojil na vežu. V rokoch 1972-73 bola prebudovaná zvnútra aj pozorovacia veža a vybudované sociálne zariadenie. Ďalšou prístavbou získala hvezdáreň kancelárske priestory, dielňu a noclaháreň pre návštevníkov. Konečne v roku 2008 bola dokončená výstavba druhej kupoly, do ktorej bol premiestnený pôvodný ďalekohľad Coudé refraktor, zatiaľ čo do pôvodnej bol daný nový ďalekohľad Schmidt-Cassegrain CG E 1400 XLT., 356/39l0 mm.

Problémami, ktoré sa nepodarilo vyriešiť boli dobrá prístupová cesta, najmä pre motorové vozidlá a pitná voda. Dlhší čas pretrvávali problémy aj s telefonickým spojením, keďže linkový telefón takmer pravidelne vyraďovali búrky. Až neskôr sa podarilo vec vyriešiť rádiovým spojením.

Bohatá bola odborná a výskumná činnosť pracovníkov hvezdárne. Celých 50 rokov sa hvezdáreň venovala pozorovaniu meteorov vizuálne aj teleskopicky, organizovala meteorické expedície a zabezpečovala celoslovenskú odborne-metodickú úlohu na úseku pozorovania medziplanetárnej hmoty. Od roku 1964 pozorovali na Vartovke Slnko, zaznamenávali relatívne číslo, zakreslovali denne slnečné škvrny, ktoré neskôr (1968) fotografovali Zeissovou slnečnou komorou. Treťou pravidelnou úlohou bolo pozorovanie zákrytov hviezd Mesiacom. Vedľa týchto hlavných úloh venovala sa hvezdáreň pozorovaniu komét, sledovaniu zatmení a prechodov planét pred slnečným diskom. Pre verejnosť zriadila hvezdáreň v pozorovacej veži na Vartovke aj meteorologickú stanicu s automatickými prístrojmi. V 80. rokoch bola v priestore hvezdárne nainštalovaná aj celooblohová komora na snímanie nočnej oblohy.

Nemenej bohatá bola aj popularizačná činnosť hvezdárne. Návštevníkom boli ukázané objekty na oblohe s príslušným odborným výkladom. Najviac návštevníkov prišlo formou organizovaných exkurzií, najmä zo škôl, internátov a pionierskych táborov. Pracovníci hvezdárne inštalovali výstavy, organizovali filmové večery, prednášali na školách, táboroch a organizovali astronomické dni. Pre vedúcich astronomických krúžkov a astronómov-amatérov usporadúvali astronomické semináre a praktiká.

Hvezdáreň metodicky usmerňovala astronomické krúžky na území kraja, spolupracovala s hvezdárňami v okresoch a astronomickými pozorovateľňami. Od roku 1967 vydávala metodický časopis „Spravodaj ľudovej hvezdárne v Banskej Bystrici“, neskôr aj „Metodické listy „ a tiež aj návody na pozorovanie meteorov na území Slovenska. Prispela k vybudovaniu Okresnej hvezdárne v Rimavskej Sobote a planetária v Žiari nad Hronom. Mnohé zámery sa nepodarilo zrealizovať. Sem patrí hvezdáreň v Považskej Bystrici, Novákoch a tiež aj planetárium v Banskej Bystrici.

Od roku 1963 pracovala v Banskej Bystrici aj pobočka Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV a od roku 1971 aj miestna organizácia Slovenského zväzu astronómov- amatérov. Celé obdobie aktívne spolupracovala hvezdáreň s Astronomickým ústavom SAV v Tatranskej Lomnici a v Bratislave, so Slovenským ústredím amatérskej astronómie v Hurbanove, s ďalšími hvezdárňami na Slovensku, ďalej s hvezdárňami v Brne, Valašskom Meziříčí, v Prahe, ba i v zahraničí.

Igor Chromek

Pokračovanie zo strany 10.

od 50 do 250 m), ktorý je vytvorený v triasových ramsauských dolomitoch a vápencoch tektonickej jednotky hronika.

Pri prechádzke hore dolinou možno obdivovať nielen typické makroformy reliéfu, vznikajúce účinkom erozívnych procesov a vodnou koróziou na krasové horniny, ale hlavne povrchové krasové javy. V hornej časti doliny (ľavá strana) sa napr. nachádzajú paleoponory (otvory, do ktorých kedysi tiekla voda Tajovského potoka), z ktorých najvyššie sú položené asi 5 – 6 m nad súčasnou bázou doliny. Jednoznačnou dominantou doliny je Veľký tajovský vodopád, vysoký asi 6 m, ktorý vznikol na tektonickej poruche v karbonátoch v blízkosti ich rozhrania s mladšími paleogénnymi zlepencami a pieskovcami. V celom rozsahu doliny sa nachádza množstvo krasových dutín. Z historicko-geografického hľadiska je zaujímavý do skaly vykresaný znak Banskej Bystrice v strednej časti doliny na jej pravej strane . Znak leží na chotárnej hranici medzi chotárom Tajova a Radvane (vytesaný až po pričlenení chotáru Radvane k chotáru mesta?). V spodnej časti doliny si možno pozrieť ďalší charakteristický povrchový jav krasových oblastí – vyvieračku.

Veľký tajovský vodopád predstavuje dominantu doliny Tajovského potoka.

V súčasnosti je horný tok Tajovského potoka pomerne ťažko priechodný kvôli pováľaným stromom a miestami hustému porastu na dne doliny. V minulosti bola dolina sprístupnená (údajne skautmi), o čom svedčia kamenné schodíky a zvyšky drevených chodníkov v okolí Veľkého tajovského vodopádu.

Štefan Ferenc

CHATA POD HRBOM

Nachádza sa vo vzdialenosti asi 10 km od Ľubietovej v nadmorskej výške 1087 m pod bralnatým severným vrcholom Ľubietovského Vepra – Hrb (1255 m n. m.), ktorý je geografickým stredom Slovenska.

Vybudovaná bola odborom Klubu československých turistov (KČST) v Ľubietovej zanedlho po svojom založení (1933). Slávnostne ju otvorili a odovzdali do užívania turistickej verejnosti dňa 14. júla 1935 za účasti verejných a turistických činiteľov. Táto jednoposchodová zrubová stavba s podkrovím bola prvá nehnuteľnosť KČST v Slovenskom Rudohorí. Chata, ktorá bola prístupná celoročne, mala 4 izby po dvoch lôžkach a spoločné nocľahárne pre 50 osôb. Vzhľadom na prekrásnu polohu uprostred ihličnatých lesov si chata získavala stále viac návštevníkov. O Chate na Hrbe (Vepor) je takáto zmienka v publikácii Padesát let Klubu československých turistů (Praha, 1938): „Majetek odboru Ľubietová, 4 pokoje, 8 lůžek, 2 noclehárny, 30 lůž. Chata je spojkou k turám ze Zvolena nebo Detvy do údolí Hronu“. V sprievodcovskej brožúrke po Banskej Bystrici a okolí z roku 1940 sa uvádza, že Chata Klubu slovenských turistov a lyžiarov (KSTL) na Hrbe je celoročne otvorená s 30 posteľami v izbách a v spoločnej nocľahárni.

Pôvodná (hore) a novopostavená chata pod Hrbom.

Masív Ľubietovského Vepra zohral významnú úlohu v bojoch SNP. V chate pod Hrbom bolo sídlo štábu 3. partizánskeho pluku pod velením kpt. N. Kaličenka a neďaleko smerom na Tri Vody v lokalite Červená jama bola partizánska výrobňa munície. Chata a zemľanky v okolí poskytovali útulok aj rodinným príslušníkom domáceho odboja a rasovo prenasledovaným občanom. V druhej polovici februára 1945 sa front približoval a fašistické jednotky vyvíjali silný tlak na vyradenie tejto základne partizánov. Dňa 23. februára 1945 Nemci začali z troch smerov útok na štáb pluku, ktorý sa ocitol vo vážnom ohrození a kpt. Kaličenko vydal rozkaz na evakuáciu veliteľstva pluku z chaty pod Hrbom. Vtedy prišiel rozkaz z hlavného štábu partizánskeho hnutia prelomiť obkľúčenie a spojiť sa s osloboditeľskými vojskami, na základe čoho štáb pluku a partizáni prekročili front v Brezne a spojili sa s Červenou armádou. Zadný voj, ktorý zaisťoval krytie tohto prechodu, zvádzal úporný boj s Nemcami postupujúcimi k Chate pod Hrbom a keď vyčerpali všetky možnosti, začali ustupovať cez Hrončeк a Medveďovo na Čierny Balog. Chatu pod Hrbom pred odchodom zapálili a táto zhorela do základov. Ešte v ranných hodinách zničili aj výrobňu munície na Červenej jame (chatu a nespracované zásoby výbušnín). Pamätníci tvrdia, že výbuch bol taký silný, že zatriasol bralami Ľubietovského Vepra, z ktorého sa oddelili veľké balvany a s veľkým rachotom padali do priepasti na severnej strane.

Členovia odboru KSTL v Ľubietovej sa vybrali 11. a 12. augusta 1945 na prieskum Jánošíkovej cesty v úseku Hrb – Vepor – Hájny grúň – Bruženský grúň – Poľana – Predná Poľana. Prieskum vykonali značkár Ladislav Chrochotský a Jaroslav Debnár s Ottom Víznerom, o čom podali túto správu: „Chata na Hrbe patriaca odboru KSTL v Ľubietovej je zničená. Zapálili ju Nemci (zrejme ide o omyl – poznámka autorov). Zostala len maštaľ a porušený vodovod. Úsek turistickej hrebeňovej cesty Hrb až Hájny grúň, ktorá vedie s malými výnimkami všade ihličnatými hlbokými horami, má veľa stôp po bojoch, ktoré tu v zime mali bojisko. Dakedy veľmi príjemná a pohodlná cesta, pekný chodník v označenom úseku je zrýpaný, zrezaný vozmi, koňmi, kde-tu sú záseky dosiaľ nie odstránené. Podľa cesty i cez cestu mnoho bunkerov, nastavaných v zemi i nad zemou, z vetví i guľatiny. Všetkých bunkerov na tomto úseku je asi 100. Po ceste je natrúsené množstvo nábojov, roztrúsené sú míny, rozbušky do mín, drôt, prilby, kusy látok, krabice, kde tu súčiastka voza, kuchyňa, všetko stopy po vojenských jednotkách i stopy po bojoch vojsk nemecko-maďarských, s ruskými a rumunskými. Na ceste sú niekde jamy po vybúšených nášlapových mínach a niekde sa zistili ešte aj nevybuchnuté nášlapové míny (nálože). Blízko Hájneho grúňa je pekne ohradený cmiter 20 rumunských vojakov. V okolí spálenej Chaty pod Hrbom sú plytké hroby padlých partizánov, vojakov i civilov počtom 13. Podľa cesty nájdu sa i mrciny zdochnutých koní a odpadky zabitého dobytka. Takže resumujúc: Hrebeňová Jánošíkova cesta, úsek Hrb – Vepor – Hájny grúň, kým nebude dôkladne špeciálnymi vojenskými oddielmi očistená, je pre turistov nebezpečná, neschodná a vzhľadom na mrciny, zbytky dobytka a záseky nepríjemná“.

Členovia malého, ale životaschopného odboru KSTL so smutným srdcom stáli nad zadymeným rumoviskom chaty a sľúbili si, že sa budú usilovať o vybudovanie novej turistickej chaty. S výkopom základov sa začalo už v roku 1946, počiatočné práce na stavbe však začali až v roku 1948 za veľkých ťažkostí. Bol nedostatok materiálu i finančných prostriedkov. Našlo sa však pochopenie v bývalom Ústredí KSTL v Liptovskom Mikuláši, prostredníctvom ktorého dostal odbor KSTL v Ľubietovej od Povereníctva priemyslu a obchodu subvenciu vo výške 2 631.000 Kčs. Obec poskytla stavebné drevo z obecných lesov. Na stavbe pracovalo s menšími prestávkami 28 pracovníkov a okrem toho sa organizovali aj dobrovoľné brigády. Celkom bolo odpracovaných 2 066 hodín. O výstavbu novej chaty sa zaslúžil najmä predseda turistického odboru Dr. Zoltán Barta. Množstvo organizačnej práce odviedol predseda Sokola Pavel Gráč, staviteľ Hynek Kolík a mnoho ďalších členov. Nová chata bola slávnostne otvorená v roku 1949 a dňa 28. mája 1950 ju turistický oddiel JTO Sokol v Ľubietovej, do ktorého sa odbor KSTL pretransformoval, odovzdal do prevádzky.

Novopostavená chata pozostávala z kamenného prízemia a dvoch drevených (zrubových) poschodí s podkrovím. V roku 1959 sa uvádza, že táto chata s celoročnou prevádzkou má 54 lôžok, jedáleň, tečúcu studenú vodu v izbách, kúrenie kachľami, vlastné elektrické osvetlenie, lyžiareň, knižnicu a pri chate volejbalové ihrisko.

Nová Chata pod Hrbom prešla z vlastníctva JTO Sokol na viacerých ďalších vlastníkov. Najprv to bol Turista – podnik CR, potom Pohronské píly Brezno, podnik Kovo – drevo Banská Bystrica (chatárom bol pán Lukáč z Lučatína), od roku 1973 Okresný stavebný podnik Banská Bystrica a po ňom Slovenská akadémia vied Bratislava, od ktorej ju v roku 1976 odkúpil Skloplast Trnava. Vo februári 1977 sa začalo s nákladnou rekonštrukciou chaty, ktorá trvala do roku 1980. Chatárom až do mája 1983 bol Ivan Čambalík a po ňom nastúpil Jozef Sedlák, ktorý v roku 1996 chatu odkúpil do svojho vlastníctva. Okrem spomínaných chatárov sa v minulosti vystriedali aj Ľudovít Chebeň s manželkou, ktorí bývali v Hute, Ladislav Chrochotský, Ivan Petrík a iní. Prevádzka chaty aj po rekonštrukcii ostala celoročnou a hoci išlo o podnikové zariadenie, služby boli poskytované aj pre ostatnú turistickú verejnosť. Trnavský odbor turistiky TJ Skloplast v spolupráci so Zväzom turistiky SÚV ČSZTV a s podporou Vládneho výboru pre cestovný ruch SSR postavil v blízkosti chaty aj lyžiarsky vlek.

V súčasnosti Chata pod Hrbom vo vlastníctve dlhoročného chatára pána Jozefa Sedláka poskytuje celoročné služby (ubytovanie, občerstvenie, lyžiarsky výcvik, cvičenie jogy) v prekrásnom horskom prostredí pre organizované skupiny turistov i jednotlivcov, v dôsledku čoho táto chata s pestrou minulosťou stále slúži svojmu účelu. Horské sedlo, na ktorom je chata postavená, je dôležitou križovatkou turistických ciest do Predajnej, Lopeja či Chvatimechu severným smerom, do Ľubietovej západným smerom, na Tri vody a do Hronca, prípadne ďalej po Rudnej magistrále východným smerom alebo na juh cez Ľubietovský Vepor na Poľanu.

Július Burkovský a Dušan Kaliský

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: Banskobystrický geomontánny park, **Vychádza štvrťročne.** Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender.** Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD.,** Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., Mgr. Jozef Ďuriančik, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, RNDr. PhDr. Richard R. Senček, PhD., Michal Kiššimon,** Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina,** Adresa redakcie: **Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica,** e-mailový kontakt**: gender@pobox.sk, nasudj@gmail.com,** Tlač**: Pt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča,** Registr. číslo: **OÚ-OPT-1/2003. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk** v podadresári kultúra a **www.permon.eu**